

Józef Lompa

**KRÓTKI RYS GEOGRAFII
SZŁĄSKA**

dla nauki początkowej

Wstępem opatrzył i do druku przygotował
Bernard Szczech

Katowice 2003

Józef Lompa

**KRÓTKI RYS JEOGRAFII
SZŁĄSKA**

dla nauki początkowej

Wstępem opatrzył i do druku przygotował
Bernard Szczech

Katowice 2003

SL 2 d

**Biblioteczka
Bractwa Myśli Bratniej
Związku Górnośląskiego**

Recenzja prof. dr hab. Jan Malicki

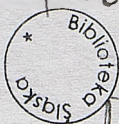
Wydano na podstawie egzemplarza przechowywanego
w Bibliotece Śląskiej w Katowicach

Zrealizowano za pomocą środków
Województwa Śląskiego

K	231	999
99	5	597 II

EO-03/488/8

ISBN 83-916496-6-0



4.04.

197

Przypadająca w tym roku 140 rocznica śmierci Józefa Piotra Lompy jest kolejną okazją do przypomnienia społeczeństwu wkładu tej światłej postaci, która to odcisnęła znaczący ślad w dziejach nie tylko Górnego Śląska.

Przyszedł na świat w górnośląskim Oleśnie 29 czerwca 1797 roku. Tam też ukończył szkołę elementarną. Naukę kontynuował w Wieluniu a następnie w Katolickim Seminarium Nauczycielskim we Wrocławiu, w którym 26 lipca 1817 roku uzyskał patent nauczyciela szkoły elementarnej. Szlify nauczycielskie jako adiuwant zdobywał w Cieszynie pod Sycowem, a następnie w Łomnicy w pobliżu rodzinnego Olesna oraz w Lublińcu. Był to okres, kiedy to obowiązki nauczyciela łączył z wykonywaniem innych zawodów. Prawdopodobnie za sprawą ks. Antoniego Kłoska, proboszcza w Lubszy, a zarazem dziekana lublinieckiego i inspektora szkolnego na ten powiat, wraz z rodziną przybył 29 września 1819 roku do Lubszy, gdzie osiadł niemal na całe swoje dojrzałe życie. Dzielił tam obowiązki nauczyciela i organisty w pobliskim kościele farnym św. Jakuba Starszego. W szkole udzielał lekcji ponad setce miejscowych dzieci, a także z okolicznych miejscowości i przysiółków. Był pisarzem gminnym w pobliskim Kuczowie¹, kancelistą na lubszeckiej farze, tłumaczem przysięgłym języka czeskiego i niemieckiego.

Od pierwszych dni włączył się w wir pracy społecznej w Lubszy. Z jego inicjatywy przebudowano i powiększono pochodzący z 1707 roku, najstarszy w tej części Śląska budynek szkolny, rozbudowano kościół parafialny, wybito w wapiennej skale nową przyszkolną studnię, a dla celów dydaktycznych założono przyszkolny ogród botaniczny.

¹ Dawny przysiółek powstały przy kuźnicy żelaza założonej w 1365 roku nad Małą Panwią na gruntach Lubszy, od XIX wieku osobna gmina. Obecnie w składzie miasta Kalety.

Jego pierwsze próby pisarskie przypadły na lata pobytu we wrocławskim seminarium. Bardzo znaczącą cezurą był jednak rok 1821, kiedy to w Lubczy napisał, a w Opolu opublikował „Krótkie wyobrażenie historyi Szląska dla szkół elementarnych...”².

Be k a n n i m a c h u n g.

Sowohl denen; welche auf die angeführte Schrift: „Krotkie wyobrażenie Szląska dla Szkół elementarnych“, im Drucke 5 Bogen stark, subscribirt haben, als auch denjenigen, welche dieses Buch zu besitzen wünschen; zeige ich hiermit an, daß der Preis desselben 4 gr. Rom. Münze betragen und bei mir, bei kostenfreier Einsendung der Pränumerationen, zu bekommen sein wird.

Lubschau im Lubliner Kreise, den 21. April 1821.

L o m p a, Schullehrer und Organist.

Vorliegende Schrift ist bei mir in Commission zu bekommen. Feistel.

Ten uważany za pierwszy powstały na Górnym Śląsku podręcznik, już w następnym roku doczekał się wznowienia. W opolskie gazecie urzędowej z maja 1822 roku wydawca napisał:

„W moim wydawnictwie ukazało się w cenie 5 srebrnych groszy drugie wydanie następującej broszury: *Historia Szląska dla szkół elementarnych mieskich i wieskich* zebrana przez Jozef Lompę. Druga, pomnożona i wielce poprawna Edycja. Szybkie wyczerpanie się pierwszego wydania i wiele zapytań o to wydawnictwo świadczy o nim. Każdy kto zamówi 5 egzemplarzy otrzyma 6 bezpłatnie.

Opole, dnia 10 maja 1822. Feistel, drukarz rejencji”³

² W opolskiej gazecie urzędowej ukazało się zawiadomienie o możliwości nabycia broszury:

„Zawiadomienie. Informuję, że za niedługo ukaże się „*Krótkie wyobrażenie Szląska dla Szkół elementarnych*” w 3 arkuszach druku. Książka ta ukaże się w subskrypcji w cenie 4 groszy. Wysyłka dla prenumeratorów bezpłatna. Lubsha w powiecie lublińskim, dnia 21 kwietnia 1821.

Lompa nauczyciel i organista

Powyższą broszurę można otrzymać u mnie. Feistel”

Zobacz: *Amts- Blatt der Königlichen Oppelnischen Regierungs. Offentlicher Anzeiger*. R: 1821 Nr 25 z 19.06. s. 258

³ *Amts- Blatt der Königlichen Oppelnischen Regierungs. Offentlicher Anzeiger*. R: 1822 Nr 20 s. 180

Litterarische Anzeige.

So eben ist von folgender Schrift die 2te Auflage in meinem Verlage erschienen, und breichfart für 5 Sgr. Münze zu bekommen:

„Historja Szlaska dla szkół elementarnych mieskich i wiejskich zebrana przez Jozef Lompę. Druga, pomnożona i wielce poprawna Edycja.“

Der schnelle Absatz der ersten Auflage, und die vielen an mich ergangenen Fragen nach der Herausgabe dieser 2ten, bürgt wohl hinlänglich für die Brauchbarkeit derselben. — Wer 5 Exemplare nimmt, erhält das 6te frei.

Drypsla, den 10. Mai 1822.

Geißel, Regierungs-Buchdrucker.

Publikacja ta zapoczątkowała liczne prace Lompy o tematyce historycznej.

Z zakresu przygotowania polskich podręczników szkolnych publikacje „nauczyciela z Lubszy” miały charakter pionierski, nie tylko na Śląsku. W 1843 roku przetłumaczył „Książkę do czytania dla klasy średniej w szkołach katolickich miejskich i wiejskich”⁴ Rendschmidta. Rok później spod pras drukarni w Lublińcu wyszedł „Pielgrzym w Lubopolu”⁵ — ułożony w szesnastu rozdziałach, rys historii Śląska.

Vor einigen Wochen hat bei mir die Presse verlassen:

Pielgrzym w Lubopolu

czyli nauki wiejskie, szczególnie dla ludu

Szlaskiego zastosowane,

przez **Jozefa Lompę,**

Nauczyciela elementarnego.

Nakładem wydawcy.

Preis, in blauen Umschlag gebunden, 5 1/2 Sgr.

Der Ertrag der von mir debitierten Exemplare ist zum Besten der durch Ueberschwemmung Verunglückten in Preußen bestimmt.

Julius Plessner.

⁴ Książka do czytania dla klasy średniej w szkołach katolickich miejskich i wiejskich, wydana przez F. Rendschmidt wyższego nauczyciela przy królewsko - katolickiem Seminarium nauczycieli w Wrocławiu, tłumaczona przez Józefa Lompę. Wrocław 1843. Wydanie 6 ukazało się w 1859 roku, egzemplarz którego przechowuje się w Bibliotece Śląskiej.

⁵ Pielgrzym w Lubopolu, czyli nauki wiejskie, szczególnie dla ludu Szlaskiego zastosowane. Przez Józefa Lompę, Nauczyciela elementarnego. W Lublińcu. Nakładem wydawcy, czcionkami J Plessnera. 1844

Dla potrzeb szkolnych wydał między innymi: „Krótki rys historii naturalnej”⁶, „Przewodnik do rachunków pamięciowych”⁷, „Wzory kaligraficzne polskie dla szkół elementarnych”⁸, czy nieznany bliżej podręcznik: „Wzory rysunkowe”⁹.

Nieznane są losy manuskryptu pracy Lompy „Historia Monarchii Pruskiej czyli najważniejsze wiadomości z dzieł Królestwa Pruskiego. Książka do czytania dla Młodzieży Pruskiej przez Józefa Lompę, Nauczyciela Elementarnego ułożona”. W końcu 1846 roku w Lublinitzer Kreisblatt ukazało się ogłoszenie o szczytnym celu Lompy, w którym postanowił on przeznaczyć cały dochód uzyskany ze sprzedaży nakładu „Historii Monarchii Pruskiej”, na pomoc strawniemu w tym roku przez pożar, Dobrodzieniowi.

[172] Der Schullehrer Lompa zu Lubchau hat von seinen Werken: Zbiór wierszy, 45 Exemplare, und Pielgrzym w Lubopolu, 5 Exemplare zu dem herabgesetzten Preise von 2 Sgr. pro Exemplar offerirt und den Ertrag als Beihilfe zur Beschaffung der nöthigen Apparate für die in Guttentag neu zu erbauende katholische Kirche bestimmt. Derselbe hat die gedachte Anzahl Exemplare bereits mir zugesandt, und da der Zweck der Verwendung derselben ein wohlbätiger und nützlicher zugleich ist, so ersuche ich die Wohlthät. Schulvorstände, sich bei Entnahme derselben zu betheiligen und der Zusendung gegen Einbindung des Betrages gewärtig zu sein. Lublinitz, den 26. August 1846.
Der Königl. Landrath-16-11. v. Koscielski.

Dodać należy, że z tegoż to miasta pochodzili przodkowie Lompy po kądzieli. Nie wiemy, czy wspomniana „Historia” ujrzała światło dzienne a jeżeli tak, to została „zacytana”, podobnie jak inne prace Lompy, po których próżno dzisiaj szukać śladu.

Cennym źródłem informacji o ziemi śląskiej, o jej bogactwach naturalnych i ludności był kolejny podręcznik Lompy: „Krótki rys geografii Szląska dla nauki początkowej”¹⁰. Drugie jego wyda-

⁶ Krótki rys historii naturalnej dla Szkół elementarnych przez Józefa Lompę. Olesno 1847

⁷ Przewodnik do rachunków pamięciowych dla Nauczycieli elementarnych jako też dla własnego ćwiczenia się przez Józefa Lompę, nauczyciela elementarnego. Większą częścią podług rachownika pamięciowego F. Rendschmidt, wyższego Nauczyciela przy Seminarium nauczycieli. Gniezno i Leszno 1848

⁸ Wzory kaligraficzne polskie dla szkół elementarnych, ułożone przez Józefa Lompę. Poszyt 1. [Racibórz] 1844

⁹ Wspomina o nim Konstanty Prus: Józef Lompa, jego życie i prace. Na 50. Rocznice zgonu jego. Bytom 1913 s. 113

¹⁰ Marian Treszel: Związki Józefa Lompy z nauką i kulturą polską oraz jego podręczniki szkolne i książki rolnicze. Opole 1979 s. 215

Literarische Anzeige

und

Einladung zur Pränumeration.

Der Umstand, daß der polnisch sprechenden, unter dem milden Preussischen Scepter lebenden Jugend noch ein Buch mangelt, aus dem dieselbe die wichtigsten Begebenheiten der Geschichte des Preussischen Staats entnehmen und den besten Stoff haben könnte, um seine Liebe zum Vaterlande zu erwärmen, hat mich veranlaßt, diesem Bedürfnisse abzuhelfen und zu diesem wichtigen Zwecke ein Werkchen unter dem Titel:

Historja Monarchii Pruskiej

czyli
**najważniejsze wiadomości z dzieł
Królestwa Pruskiego.**

Książka do czytania

dla
Młodzieży Pruskiej
przez

Józefa Lompe,
Nauczyciela Elementarnego ułożona.

zu bearbeiten.

Indem ich dieses hiermit allen verehrten Volksgenossen anzeige, bemerke ich, daß das Werkchen in 8vo gegen 6½ Bogen stark fein und ein Exemplar broschürt für Pränummeranten nur 8 Sgr. kosten, der Ladenpreis dagegen auf 10 Sgr. gestellt werden wird. Allen Wohlwollenden Buchhandlungen, welche sich der Subscribenten-Sammlung geneigtest unterziehen oder größere Partien des Werkchens in Kommission übernehmen wollen, will ich den im Buchhandel üblichen Rabatt gewähren. Andere Pränummeranten-Sammler erhalten das 10te Exemplar frei.

nie ukazało się w Głogówku, w 1847 roku, nakładem Henryka Handla. Kiedy światło dzienne ujrzał pierwszy nakład? Przyjmuje się, że był to rok 1843. Moim zdaniem błędnie. Wskazują na to, zamieszczone w Lublinitzer Kreisblatt, reklamy zachęcające do nabycia publikacji, ogłaszane przez Juliusza Plessnera w maju, czerwcu oraz w grudniu 1845 roku, po ukazaniu się w Lublińcu „Krótkiego rysu geografii” Lompe.¹¹

Um einem vielseitig ausgesprochenen Wunsche zu entsprechen, wird im Verlage des Unterzeichneten binnen Kurzem erscheinen:

KRÓTKI RYS

Jeografii Szląska

dla nauki początkowej.

Z mapką kolorowaną kraju Szląskiego.

Ułożył JÓZEF LOMPA.

Das Werkchen wird gegen 3 Bogen stark, im farbigen Umschlage broschürt und mit einer kleinen Karte ausgestattet sein, auch die deutschen Ortsnamen enthalten, und ein Exemplar desselben für Subskribenten nur drei Silbergroschen kosten. Bei einer Abnahme von 10 Exemplaren wird das erste frei beigegeben. Um die Stärke der Auflage im Voraus bestimmen zu können, werden insbesondere die Herren Schul-Inspektoren, Pfarrer und Schullehrer ersucht, ihre Bestellungen möglichst bald bei Unterzeichnetem oder bei den ihnen zunächst gelegenen Buchhandlungen machen zu wollen.

Erstlinig, im Mai 1845.

Julius Plessner.

Ogłoszenia
w Lublinitzer Kreisblatt
z 1845 roku

So eben erschien im Verlage des Unterzeichneten:

KRÓTKI RYS

Jeografii Szląska

dla nauki początkowej.

Z mapką kolorowaną Szląskiego.

Ułożył JÓZEF LOMPA.

Das Werkchen ist 3 Bogen stark und kostet broschürt nur 3 Egr.

Um einem vielseitig ausgesprochenen Wunsche zu entsprechen, wird im Verlage des Unterzeichneten binnen Kurzem erscheinen:

KRÓTKI RYS

Jeografii Szląska

dla nauki początkowej.

Z mapką kolorowaną Szląskiego.

Ułożył JÓZEF LOMPA.

Das Werkchen wird gegen 3 Bogen stark, im farbigen Umschlage broschürt und mit einer kleinen Karte ausgestattet sein, auch die deutschen

Ortsnamen enthalten, und ein Exemplar desselben für Subskribenten nur drei Silbergroschen kosten. Bei einer Abnahme von 10 Exemplaren wird das erste frei beigegeben. Um die Stärke der Auflage im Voraus bestimmen zu können, werden insbesondere die Herren Schul-Inspektoren, Pfarrer und Schullehrer ersucht, ihre Bestellungen möglichst bald bei Unterzeichnetem oder bei den ihnen zunächst gelegenen Buchhandlungen machen zu wollen.

Erstlinig, im Juni 1845.

Julius Plessner.

¹¹ Nie wydaje się słusznym przypuszczenie, że w 1845 roku ukazało się u Plessnera drugie wydanie podręcznika. Brak na to zapisek źródłowych. Słusznym natomiast wydaje się mniemanie, że błąd popełniony został podczas druku lub sporządzania przez Lompe „Spisu książek polskich w Śląsku Pruskim wydanych”, który opublikowano w „Dzienniku Górnośląskim” w 1849 roku. Zobacz: Marian Treszel: Związki ... Aneks I. s. 285 poz. 30

Poza podręcznikami Lompa pisał i tłumaczył z języka niemieckiego dla młodzieży oraz dorosłych umoralniające powiastki i opowiadania: „Historia o szlachetnej Meluzynie”, „Historia o Gryzeldzie”, „Hirlanda czyli niewinność uciśniona” oraz wiele innych poszukiwanych wówczas i „zacytywanych” publikacji.¹²

Duże zasługi wniósł Lompa w organizację i rozwój czasopiśmiennictwa na Górnym Śląsku,¹³ ale nie mniejsze znaczenie posiada jego publicystyka. Ukazujące się na Górnym Śląsku pisma pszczyński Tygodnik Polski, bytomski Dziennik Górnośląski, oleski Telegraf Górnośląski, Poradnik Górnośląski, Gwiazdka Cieszyńska czy lubliniecki Kreisblatt wiele zawdzięczają Lompie. Wspomnieć należy także o wrocławskim Schlesische Provinzialblätter, leszczyńskim Przyjacielu Ludu oraz wielu innych pismach tu nie wymienionych, na łamach, których zamieszczał Lompa swoje artykuły i inne materiały.

Znaczących dokonań poczynił Lompa w dziedzinie etnografii, krajoznawstwie i innych gałęziach nauki. O wynikach swoich działań starał się poinformować współczesnych sobie, jednak nie zawsze się to udawało. Wiele z zebranych przez Lompę materiałów przepadło, inne zaś opublikowano stosunkowo niedawno, część z nich uważana była za zaginione. W 1965 roku na rynku wydawniczym pojawiły się w śladowych nakładach: „Bajki i podania”¹⁴ w 1970 roku „Pieśni ludu śląskiego”¹⁵. Z innych, w 1992 roku ukazała się nieznana wcześniej „Kronika kościoła w Lub-szy”¹⁶, obszerny fragment pozostającego w rękopisie „Dykcjona-

¹² W miarę pełną bibliografię prac Józefa Lompy oraz poświęconej mu literatury można znaleźć w: Józef Lompa. Katalog Centralny. Opracowała Janina Woźnicka. Katowice - Kraków 1962 i „Józef Lompa. Katalog Centralny.” Wydanie 2 uzupełnione przez Irenę Nitsche. Katowice 1997

¹³ Pierwsze próby założenia własnego pisma datują się na rok 1843. Plan wydawania miesięcznika „Przewodnik Górnośląski” z powodu braku zezwolenia władz, nie powiódł się.

¹⁴ Bajki i podania. Zebrał Józef Lompa. Redakcja naukowa i słowo wstępne Julian Krzyżanowski. Wstęp i komentarze Helena Kapeluś. Teksty i nota edytorska Jerzy Pośpiech. Wrocław 1965

¹⁵ „Pieśni ludu śląskiego ze zbiorów rękopiśmiennych Józefa Lompy”. Wydał, skomentował i zarysem monograficznym poprzedził Bogdan Zakrzewski. Wrocław 1970

¹⁶ Bernard Szczech: Józefa Lompy kronika kościoła w Lub-szy 1817–1832. Zabrze 1992.

rzyka jeograficznego"¹⁷, zaginiony dokument z 1599 roku¹⁸, rozproszone utwory literackie pod wspólnym tytułem: „Faust, Abu Zaid i książęta śląscy”¹⁹ oraz wiersze Lompy w wyborze i opracowaniu Jacka Lyszczyzny: „Do polskiej muzy”²⁰.

W uznaniu zasług, w 1844 roku Lompę mianowano członkiem Towarzystwa Literackiego w Gostyniu zaś w kilkanaście lat później (1857) otrzymał godność członka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Wcześniej, w 1852 roku został członkiem korespondentem Towarzystwa Rolniczego w Krakowie, zaś w 1858 roku w Warszawie.

Niepokorny wobec władzy zwierzchniej nie mógł liczyć na łaskawość. Jego działalność, szczególnie w okresie Wiosny Ludów, doprowadziła go do skrajnej nędzy. Obarczony liczną rodziną, pozbawiony etatu, mimo podeszłego wieku nie poddawał się. Wybudował dom w Woźnikach, gdzie osiadł na starość (1858). Tam powstał znaczący w jego pisarstwie, wydany w 1860 roku w Warszawie „Przewodnik dokładny dla odwiedzających święte, od wieków cudami słynące miejsce w Obrazie Najświętszej Panny Maryi na Jasnej Górze w Częstochowie”.

Józef Lompa zmarł 29 marca 1863 roku. Fakt Jego śmierci odnotowały szczególnie niemieckojęzyczne pisma i gazety w tym nawet nieprzychylna Polakom wrocławska „Schlesische Zeitung”, która wspominała o Nim z wielkim uznaniem. W polskiej prasie odejście Jego przeszło niemal bez echa.

Spoczął na woźnickim cmentarzu obok starego drewnianego kościółka św. Walentego. Jego dom w Woźnikach, ocalały po drugiej wojnie światowej, z błogosławieństwa urzędu kon-

¹⁷ Józef Lompa: Dykjonarzyk jeograficzny czyli wyszczególnienie miast, wsi i mniejszych osad jako też rzek i gór Szląska Pruskiego z dodatkami historycznymi. Fragmenty dzisiejszych województw katowickiego i opolskiego. Opracował Wojciech Janota. Katowice 1997

¹⁸ Bernard Szczech: Maria Kochcicka na Woźnikach Kamieńcowa sprzedaje Janowi Englowi z Wrocławia karczmę z gruntem w Woźnikach 23 kwietnia 1599 roku (w przekładzie Józefa Lompy). Katowice 2000

¹⁹ Jan Malicki: Faust, Abu - Zajd i książęta śląscy. Imitacje literackie Józefa Lompy. Katowice 1997

²⁰ Józef Lompa: Do polskiej muzy. Wybór wierszy. Wybór i opracowanie Jacek Lyszczyzna. Katowice 1997

serwatorskiego w Częstochowie, wyburzono w połowie lat dwięćdziesiątych, zaś budynek starej Katolickiej Szkoły Ludowej w Lubszy, w której uczył i przez dziesiątki lat zamieszkiwał, po-pada w ruinę.²¹

Pamięć o Lompie w społeczeństwie górnośląskim trwa. W 1997 roku, w dwusetną rocznicę urodzin Lompy centralne uroczystości miały miejsce w Woźnikach.²² Z tej to okazji Biblioteka Śląska w Katowicach wydała cykl publikacji poświęconych Lompie. Ukazały się również okolicznościowe wydawnictwa w Opolu, Katowicach i Zabrzu zaś Mennica Państwowa z Towarzystwem Numizmatycznym w Katowicach wybiły w srebrze, brązie oraz białym metalu okolicznościowy medal z podobizną „nauczyciela z Lubszy”.

Obecnie, w roku 140 rocznicy śmierci Józefa Lompy, Bractwo Myśli Bratniej Związku Górnośląskiego, wspólnie z Biblioteką Śląską w Katowicach, przy wydatnej pomocy Województwa Śląskiego czci pamięć tego wielkiego Górnoślązaka. Jedną z trwałszych oznak tej czci jest pamiątkowe wydanie cyklu prac Józefa Lompy, wśród których znalazł się poniższy Krótki rys geografii Szląska dla nauki początkowej.

²¹ W 1957 roku budynek wyremontowano i utworzono w nim pierwsze na Górnym Śląsku wiejskie muzeum. Zostało zlikwidowane dokładnie w 100 lecie śmierci Lompy w 1963 roku. Przechowywane w nim oryginalne pamiątki przepadły.

²² W 1993 roku Związek Górnośląski wspólnie z Radą Miejską Lublińca zorganizowali Wszechnicę Górnośląską. Jej przewodnie hasło „Józef Lompa. Dla Śląska i dla Polski” to także tytuł wydanej drukiem zbioru wystąpień, opublikowanego w tym samym roku.



Józef Lompa – podobizna zamieszczona
w *Tygodniku Ilustrowanym* z 13.08.1860 r.

KRÓTKI RYS
GEOGRAFII
SZŁĄSKA

dla
nauki początkowej.



Ułożył
Józef Lempa.

Z mapką kolorowaną kraju Szląskiego.



W GŁOGÓWKU,
Nakładem HENRYKA HANDLA.

1 8 4 7.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHICAGO, ILLINOIS

1. Strony, czyli główne okolice ziemi.

Koło, czyli obręb, którym, jako się na pozór wydaje, niebo od ziemi odłączone jest, nazywa się horyzon, albo widokrąg. Obręb ten dzieli się według stanowiska słońca na cztery części, czyli główne okolice ziemi. Strona, gdzie słońce wschodzi, nazywa się wschodem; gdzie na południe stoi, południem; gdzie zachodzi, zachodem, a tam gdzie go o północy niewidziemy, północą. W pośrodku, między wschodem i południem, jest południowschód; pomiędzy południem i zachodem, południowo-zachód; pomiędzy zachodem i północą, północno-zachód; a pomiędzy północą i wschodem, północno-wschodnia okolica.

2. Położenie, granice, wielkość, kształt i części Szląska.

Położenie i granice. Szląsko, (właściwiej Szląsk,) leży niemal w środku części ziemi, Europą zwaną i jest częścią wschodnią krain niemieckich. Kraj ten graniczy z strony północno-wschodniej aż do rzeki Przorszy z obwodem regencyjnym Poznańskim; ku wschodowi z królestwem Polskiem i wolnym krajem Krakowskim; z strony wschodniopółnocnej z Galicyą; na południe

* *

z Szląskiem Austryackim, z Morawią i Czechami; na zachód z Łużycą Saską; na zachód północny z marchią Brandenburską. Granice jego naturalne stanowią z strony południowo-zachodniej: góry Kladzkie, Sudety i góry olbrzymie. Rzeki, oddzielające go od państw sąsiedzkich, są następujące: Opawa, Odra, Wisła, Przemza, Brynica, Elstera (sroka) czarna.

Kształt i wielkość. Kształt (figura) Szląska jest dolina, ciągnąca się od północno-zachodniej, ku południowo-wschodniej stronie, której długość, od ujścia Elstery do ujścia Wisły, 57 mil, a od ujścia Wisły do ujścia Odry, mil 48, i której od północy ku południowi największa szerokość 30, średnia zaś 15 aż do 20 mil wynosi. Cały kraj ma 744 mil kwadratowych i blisko 3 miliony ludności. Na jednej mili kwadratowej jest zgoła 4000 ludności. Niemal w pośrodku doliny Szląskiej płynie Odra, rzeka najgłówniejsza, która kraj na dwie nierówne części przedziela. Na lewej stronie mieszkają po większej części Niemcy; zaczem na prawej połowie mieszkańcy większą częścią języka polskiego używają. Serbowie Łużyńscy, mający narzecze górno-łużyckie do mowy Słowiańskiej należące, znajdują się w obwodzie Regencyi Lignickiej (38,000); Czechów, w Szląsku zamieszkałych, jest przeszło 40,000.

Powierzchnia Szląska jest w porównaniu z innemi Prowincyami państwa Pruskiego, bardzo odmienna. Zaczem wszystkie inne Prowincye państwa tego, powierzchnię płaską tworzą, wskazuje się tu kraj górzysty, który w mnogich odmiannach swoje doliny, wsiami pięknymi zabudowane, góry z swemi wodospadami, starożytnemi zamkami i niezliczonemi pięknosciami przyrodzenia, wystawia. Według spadku kraju, część jego, gdzie się niedaleko Odry poczyna, nazwano Szląskiem górnym, poniżej leżącą, od Brzeża aż pod Wrocław, Szląskiem średnim, a resztę Szląskiem dolnym.

Góry. Pasma gór najwyższych tworzą Sudety Szląskie, stanowiące granicę południową kraju, najwyższe w całym królestwie, rozciągające się od strony wschodnio-południowej ku stronie zachodnio-południowej. Schodzą się one z Sudetami Lużackimi i łączą się z Karpatami. Pasma główne Sudetów Szląskich dzieli się na cztery odnogi. 1. góry olbrzymie. 2. Jzer, jako ciąg zachodni. 3. Góry Klndzkie. 4. Szląsko-Morawskie. Góry sowie, (Eulengebirgo) są częścią wschodnią gór olbrzymich. Sowa, najwyższa pomiędzy nimi, ma 3000 stóp wysokości. Góry olbrzymie, w języku Czeskim Kérkonosze, t. j. góry sękatę, dzieli się na mniejsze odnogi, kérkonosze właściwe, Rabengebirgo (góry krukowe) i Jzergebirgo, ostatnie nazwisko swoje od jeziora mające. Kerkonosze ciągną się przez powiaty Hyrszberga (Jeleniej góry) Löwenberga (Lwiej góry) Landeshut aż do Czech, na 5 mil długo i 4 mile szeroko. Tu to jest okręg mnogich powieści, które jeszcze po dziś dzień o Rybecalu w ustach ludu żyją. Tu są najwyższe punkta wszystkich gór. Kupa śnieżna (Schneekoppe) 4900 stóp wysoka, Czarna Kopa 4200 stóp, czepek wichrowy (Sturmhaube) 4500, wielkie koło 4600, Reifträger 4400, Tafelfichte 3300 i. t. d.

3. Rzeki znaczniejsze kraju tego.

Z pomiędzy rzek Szląskich najznacniejszą jest Odra, jakby odzierająca, odrywająca, ponieważ bystrym swym pędem ponosi łupy do gajów i pól, mająca swe źródło pod miasteczkiem Odrą, wchodząca pod miasteczkiem Bogumiń na ziemię Pruską, płynąca wzdłuż przez Szląsko, przez Brandenburgią i Pomeranią, na mil 120, wpada do wielkiego jeziora ujściami czterema. Brzegi jej są niskie, po części pięknymi dółkami i innego gatunku lasami uwieńczone. Przez jej wylewy by-

wają mieszkańcy w bliskości jej brzegów a zwłaszcza w nizinach Brandemburyi uszkodzonymi. Woda Odry w porze późnego lata tylko jest czystą, zwyczajnie zawsze żółtogniątą i zamuloną. Przy wstępie jej do Brandemburyi tworzy już wyspy, dzieli się za Kiestrynem na kilka odnog, które się zaś łączą. Ujście jej trzy do morza, przy wypach: Uzedom i Wolin, nazywają się: Swinia, co w Polskiem narzeczu maciorę znaczy; Dwina, czyli Dziwno; Pijana, co w Polskim języku szumowiny znaczy. — Rzeki do Odry wpadające są, na lewym jej brzegu:

1. Opawa, (Opawica) mająca źródło swe w bliskości miasteczka Bruntal, a upływający mil 14, ujście przy Hulezynie.

2. Psyna, (Zinna) której źródło w powiecie Głucheyskim, ujście przy wsi Tworków, powiecie Raciiborskim.

3. Osobłoga, (Hötzenplotz) mająca źródło pod biskupią kopą, ujście koło Krapkowic.

4. Nissa, poczynająca się w górach śnieżnych, płynąca przez hrabstwo Kladzkie a ubiegłszy mil 26, przy Szurgoszczu ujście mająca.

5. Olawa, której źródło koło wsi Wilkowa, pod miastem Grodków, ujście w Wrocławiu.

6. Ślęca, od której podobnie imię Śląsk, poczyną się przy Niemcu, płynie przy Masłowicach i wpada za Wrocławiem do Odry.

7. Bystrzica, (Weistritz) z początku wodą Świdnicką, dawniej Plisk, zwana, wpada koło Leśna (Lissa) do Odry.

8. Kachach, (kocia rzeka) mająca początek pod górą ołowianą, (Bleiberg) w padająca przy Parchwicach do Odry.

9. Bobr, którego źródło na gruncie Czeskim, ujście koło Krosna.

10. Nissa Lużacka, mająca źródło w górach Jzer, ujście przy Guben, po przebiegu mil 30.

Na prawym brzegu przyjmuje do siebie:

1. Ontrawica.

2. Olza, która ma źródło koło miasta Jabłonków, ujście koło Bogumina.

3. Ruda, której źródło we wsi Wosezyce w potoku Srebrnik, płynąca koło wsi Pawłowice, i miast Żary i Rybnik, byłym klasztorze Ruda, mająca ujście do Odry przy Kózlu wzwyż wsi Dzierzgowice.

4. Kłodnica, poczynająca się przy Gliwicach, do której w pada Kocawa, mająca początek przed miastem Bytomiem, w potoku Kliczborn, wpadająca poniżej wsi Sośnice do Kłodnicy, która niegdyś przedzielała Biskupstwo Krakowskie od Wrocławskiego. Połączone wpadają do Odry pod Kózlem.

5. Mniej znaczna Bierawka, płynąca pod Sosnowicami i wpadająca przy Kózlu do Odry.

6. Małapanów, której źródło pomiędzy Woźnikami i wsią polską Czynków, ujście w Czarnowasach.

7. Stobrawa, jej źródło w bliskości Oleszna, ujście koło wsi Kolno w powiecie Brzeskim.

8. Widawa, (Weide) mająca swój początek w powiecie Sycowskim, ujście blisko Wrocławia przy wsi Banowice.

9. Barycz, czyli Barć. Źródło tej po części splawnej rzeki jest w lesie byłego klasztoru Ołobok i miasta Ostrzeszów, ujście wzwyż wielkiego Głogawa.

Oprócz tych rzek do Odry upływających, ma też i Warta po części źródła swoje w Szlasku, w bliskości Woźnik, która powolnie płynie i do Odry niedaleko Szweryna pod Kiestrynem wpada.

Rzeki i strumyki z gór przychodzące, mają spad bystry, wzbierają się po deszczach i często czynią wylewy szkodzące, to zaś, które z skał stromych spadają, tworzą wodospady. Rzeki po-
hoczno na prawym brzegu Odry płyną zwolna.

Jeziora w kraju tem są nieznaczne. Największe jest przy Sławie, w powiecie Grinberskim i Koźuchowskim, i Zaborskie, niedaleko Grinberga. Mniej znacznemi są niektóre w powiecie Lignickim, jako to przy Kónicach, Koźwicach, Jaškendorf i Seedorf. Znaczniejsze zaś stawy, których się w Szląsku 7000 liczy, są w okolicy Mielicza, Straburka, Pszczyny i Bierunia.

4. Klimat i grunt (ziemia).

Klimat w Szląsku jest to samo co w Niemczech średnich, w powszechności umiarkowane. Jednakowoż w okolicach górzystych zima wczesniej nadchodzi i śniegi dłużej leżą, aniżeli w okolicach równych. Wiosna, lato, jesień i zima, odmiennają się u nas regularnie. Niemamy za nadto tęgiej zimy, ani też zbyt gorącej. Jak szczęśliwemi możemy się mienić, zważając nieustanne upały w południowej Afryce, Azji i Ameryce i długie zimy północnej Rosyi i Szwecyi.

Co się gruntów tyczy, są one najurodzajniejszymi w państwie Pruskiem. Żyzność ziemi jednak nie jest wszędzie jednaka. Na prawej stronie Odry ziemia mniej urodzajna jak na lewej.

5. Kruszcze i górnictwo.

Kraj ten w rozmaite płody natury hojnie obdarzony, lubo złota nie wydaje, w niezmierzonym okolicom innych części Europy nieustępuje.

W dawnych czasach były i w Szląsku przy Goldbergu i Reichenbach kopalnie złota. Kruszcze inne znajdują się po większej części głęboko w wnętrzości ziemi, i bywają przez górników wydobywane. Bogactwem najgłówniejszym kraju jest żelazo i cynk. Kruszców tych Szląsk górny do-

statkiem dostarcza. Cokolwiek srebra i wiele ołowiu dobywa się przy Górach Tarnowskich. Ruda, z której się żelazo w hutach (u nas pospolicie piecami zwanych) których się w Szląsku 70 liczy, surowcem zwane, wytapia, bywa we fryszowniach wyrabiane. Żelazolężnie są w Gliwicach; (największe w państwie Pruskim) na Ozimku i Starej wodzie (Altwasser). Drut, blachę i stal (ocel) także u nas z tego produktu wyrabiają kopalnie przy Górach Tarnowskich, gdzie kruszeo srebrny od ołowiu odłaczają, przynoszą rocznie do 20,000 talarów. Cokolwiek miedzi znajduje się przy Miedzianej górze (Kupferberg) w Szląsku dolnym. Arszenik wydobywają w okolicy Reichenstein. Co do minerałów, znajduje się w Szląsku najwięcej węgla kamiennego, bez którego się obejść nie można, albowiem już na ten czas w wielu okolicach drzewa na opał brakuje. Węgle kamienne znajdują się w wielkich pokładach, w okolicach Mulezyna, Rybnika, Gliwic, Bytomia, Neurode i Waldenburg. Szląsk górny ma więcej tego minerału, niżeli dolny. Dla łatwiejszego i tańszego sprowadzania tegoż węgla, założył rząd kanał (przekop) zaczynający się przy Gliwicach i wpadający przy Koźlu do Odry, kanałem Kłodnickim zwany. Oprócz węgla kamiennego mamy w Szląsku dostatek węgla brunatnego i torfu, którego się również do opału używa. Schodzi na soli własnej dla kraju tego, atoli dostarczają mu soli szybikowej, żupy z Wieliczki i soli warzonką zwanej, saliny (solarnie) z Hali. Halun i Witryol, do soli należące, wydobywają w kilku miejscach. Oba te minerały bywają w farbierniach i drukarniach perkalików i.t.d. mnogo używane. Kamienie i na potrzebę służące gatunki ziemie, w który kraj obfituje, są: granit, piaskowiec, łupek, kamień wapienny, marmur, gips, kwarciec. Granitu używa się przed domy na posadzki i do budowli i łamią go przy Strzelinie na górze Subotskiej i przy

Strygowie. Łupek na tabliczki szkolne i pokrywania dachów znajduje się w powiecie Głupczyckim, Niskim i Lublanskim. Marmur dobry kopie się przy Przyborzu, w powiecie Strzelińskim, i w powiecie Szeniowskim i bywa na gróbowce i inne rzeczy wyrabiany. Głina najlepsza garncarska jest przy Bolesławiu (Bünzlau). Kamienie piękne, kryzopasy, kalcedony i Opale, znajduje się w bliskości Frankstyna. Przez tego znajduje się kryształ górny przy Hirschbergu. Ametyst, Agat i Kurniol w górach Kladzkich.

Wody Iékarskie tej Prowincyi są: w Starej wodzie (pow. Waldenburg), Chudoba (pow. Kladzki). Szarlottenbrunn (pow. Waldenburg), Flinsberg (pow. Loewenberg), Dusznik (pow. Kladzki), Salzbrunn (pow. Waldenburg), Landek (pow. Habelszwert), Ciepła woda (Warmbrunn pow. Hirschberg) i wiele innych, mniej sławnych i mniej odwiedzanych.

7. Oddział roślin i zwierząt.

Najznaczniesze lasy są po prawej stronie Odry, w hrabstwie Kladzkim i w górach Olbrzymich. Lasy w równinach kraju mają sosny, świerki, jawnory, brzoze i olsze; dębów coraz bardziej ubywa; modrzewów nie wiele, a cis bardzo się rzadko trafia. W stronach górnych rosną jodły, buki, osiczy. Pomiędzy Bystrzycą i Kacbach, w równinach nrodzajnych, mało jest lasów; buczyuy już też nie tyle teraz, jak dawniej było. Zhoże rodzi się w Szląsku wszelakiego gatunku, w mnogości obfitej, jako to, pszenica biała, pomiędzy Zambicami i Reichenbachem, żyto ndaje się wszędzie, wyjąwszy góry wysokie. Jęczmień darzy się, gdzie gruntnie nie są bardzo piaszczyste. Tatarka rośnie w niektórych okolicach górnego Szląska a zwłaszcza na prawej stronie od Opola; ten osobliwie przy

Głupczycach, Nissie, Trzebnicy, Reichenbachu, rzepek, czyli rzepek, sieją już powszechniej i na olej (łukę). Kartofle, przez Fryderyka W. w połowie przeszłego stulecia do Szląska zaprowadzone, są najgłówniejszym pokarmem ludu ubogiego. Z warzyw innych, mianowicie: sałatę, rzepę, cebulę, ogórki, pietruszkę, selerę, marchew i korpiele (kultury) sadzą osobliwie około Wrocławia, Lignice, Nissy i Raciborza. Lubo w Szląsku na drzewach owocowych nie zżywa, te mogłyby jednak być staranniej pielęgnowane. Wiśnie, gruszki, jabłka, śliwki i wino udaje się pospolicie w naszych ogrodach. Wino, dosyć dobrego smaku, pielęgnują i prassują osobliwie około Grinberga, którego zysk winiarzom Szląskim w dobre lata po kilka tysięcy talarów przynosi. Rośliny na paszę dla bydła, osobliwie koniczyną, bywają niemal wszędzie zasiewane. Łąk jest dostatkiem, które po części sposobem nowym ulepszane bywają. Roślina farbiarska, reta, rośnie przy Wrocławiu, Nowym targu, Strzelinie i Lignicy; tabaka przy Olawie, Wansen i Steinau. Wspomnienia godnem jest pielęgnowanie buraków (ćwikły) cykoryi i chmielu.

Zwierzęta dla naszej Prowincyi tak bardzo ważne, postawimy w dwóch oddziałach. 1) zwierzęta dzikie, 2) domowe, czyli oswojone. Z dzikich zwierząt najpospolitsze są: jelenie, sarny, zające i dziki. Wilki już o mało zupełnie wytępione; lisy dosyć mnogie. Cietrzewie są w powiatach Lublina, Oleszna, Bytomia, Pączyny i Wielkich Strzelec. Trzód bydła rogatego i koni, największego bogactwa rolników naszych, jest dosyć znaczna mnogość. Konie najlepsze i najmocniejsze mają okolice w górach. W Szląsku górnym są wzrostu małego, ale wytrwałe. Trzodzy owiec Szląskich są sławne i za welną dobrą przednią corocznie nad dwa miliony talarów do kraju przychodzi. Kozy w górach chowają. Swinie niewystarczają do potrzeby krajowej.

wielkie, przeto stada bywają z Poznańskiego a po części z Polski i Galicyi wprowadzane. Ryby, a zwłaszcza karpie, szczupaki i liny, są w stawach przy Mieliezu i Paszynie najobficiej, sumy i jesiotry w Odrze, pstręgi w wodach górzystych. Paszeczki tak pożyteczne u mimo tego zgola całkiem za niedbane, jeszcze gdzieś niegdzie chowają i pielęgnują.

8. Obwody Regencyjne i powiaty

według ich położenia ku północno-zachodowi, ku południowschodu połączone i co do ich położenia od południa północy obok siebie.

I. Obwód Lignicki.

1. Hojerswerda (w mowie Wendów: Wojrezy).
2. Rothenburg. 3. Żegan. 4. Freistadt. 5. Grduberg.
6. Gerlic (Zgorzele). 7. Sprotawa.
8. Lubiany. 9. Bolesław (Bunzlau). 10. W. Głogów.
11. Lowenberg. 12. Lüben (Bukowa).
13. Nirsberg. 14. Szonau. 15. Goldberg. 16. Lignica.
17. Landshut. 18. Bolkowice (Bolkenhain). 19. Jawór (Jauer.)

II. Obwód Wrocławski.

1. Gorów.
2. Steinau.
3. Strygów. 4. Nowy targ. 5. Wołów. 6. Mielidza.
7. Trzebnica. 8. Syców.
9. Waldenburg. 10. Świdnica. 11. Wrocław. 12. Oleśnica.
13. Reichenbach. 14. Olawa. 15. Namysłów.
16. Kladzko. 17. Franksztyń. 18. Niemcz. 19. Strze-
lin. 20. Brzeg.
21. Habelschwerdt.
22. Zambice (Münsterberg.)

III. Obwód Opolski.

1. Grodków. 2. Kluzborek.
3. Nissa. 4. Niemodlin. 5. Opole. 6. Oleszno.
7. Prudnik. 8. Wielkie Strzelce. 9. Lubliniec.
10. Głupczyce. 11. Koźle. 12. Bytóm.
13. Gliwice-Toszek.
14. Racibórz. 15. Rybnik.
16. Pszczyna.

9. Opis obwodu Regencyi Lignickiej.

Obwód Lignicki stanowi zachodnią część Śląska i jest, co do ludności, w trzecim rzędzie państwa Pruskiego. Wielkość jego wynosi 250 mil kwadratowych, liczba zaś ludności, 900,000, na jednej przeto mili kwadratowej mieszka ludzi 3600. Obwód ten graniczy na północ z Brandenburgią a zwłaszcza z obwodem regencyi Frankfurt, na wschód-północny z Wielkiem księstwem Poznańskim, na wschód z obwodem Regencyi Wrocławskiej, na zachód z Prowincją Saxonską, (obwód Reg. Merseburg). Powierzchnia jego ma najwyższe pasma gór Śląskich, na granicy południowej pasmo najznaczniejsze Sudetów. Przy spodzie gór ciągną się grunta bardzo urodzajne, które dostatek zboża wydają. W kruszcu jest obwód ten niebogaty, ale tem bardziej w kamienie zamożny. Kopalnie gipsu w powiecie Lewenberskim, dostarczają dla większej części tej prowincyi materiału do gnojenia pól. Handel płócien i zboża jest kwitnący a i rękodzieła znacznie się podniosły. Mieszkańcy są Niemcy, prócz wyżej namienionych Wendów, (ogółem 760,000) katolików 140,000, żydów 3000, reszta wyznania ewangelickiego. Rzeki strumyki obwodu tego, które z gór płyną, czynią poniekąd, spadając z skał stromych żartkim biegiem, wodospady, z pomiędzy których spad Laby (Elby) 200, Łomnice 200 stóp wynosi.

Najznakomitsze miejsca w tem obwodzie są:

1. W powiecie Hoyerswerda. Miasta tegoż imienia, w języku Wendów: Wojerecy, oblane czarną Elsterą, 2600 mieszkańcy, 28 ½ mil od Wrocławia. — Wittichenau, miasteczko mające 2000 ludności. Wsi 104.

2. Rothenburg, na lewym brzegiem Nisay, mające 4400 mieszk. 24 mil od Wrocł. — Muzaków (Muskau) nad Nissą, 2000 mieszk., należące książęciu Pikler-Muzakowi, który tam największy i najpiękniejszy w Śląsku ogród angielski założył. Są tu i kąpiele skuteczne. Fabrika halunu. Wsi 133. Dieża, 670 mieszk., miejsce z jarmakami. Dębiec, (Daubitz) 800 mieszk., miejsce z jarmarkami.

3. Zegan, (Sagan) nad rzeką Bober, mające 6200 mieszk., 18 m. od Wrocł., główne księstwa tegoż imienia, dziedzictwo księżniczki Biron-Zegnickiej; Progimnazyum katolickie, wielki, piękny zamek z ogrodem. — Naumburg nad Bóbrem ma 800 mieszk. — Przewóz (Priebus) ma do 1050 dusz. — Halbau, 900 mieszk., miejsce nadane jarmarkami. Wsi 128.

4. Koźuchów, (Freistadt) liczy 3500 mieszk., 17 m. od Wrocł., posiada kościół ewang. (Gnadenkirche) co znaczy: z łaski dozwolony, szkołę realną, wymieniony owoc suszony. — Neusalz, nad Odrą, ma 3000 ludności. Osada braci Morawskich (Hernhutów), handel znaczny. — Bytóm nad Odrą, (Beuthen) 1500 mieszk., należy do księstwa Karolat. — Nowe miasteczko, (Neustädtel) mające ludności 1400, na wielkim trakcie Wrocławsko-Berlińskim położone. Sława, miasteczko z 800 mieszkańców, nad jeziorem tegoż samego imienia. Wsi 102.

5. Zielona góra, (Grinberg) otoczone winnicami, ma 10,500 mieszk., 24 m. od Wrocł. Zamożne pokłady węgla brunatnego. Szkoła miejska, wyższego stopnia, przygotowawcza, gdzie się

uczniowie przemysłu, i rzemiosł sposobią (Bürger-schule). Znaczne fabryki sukien. — Rotenburg, nad Odrą, należące książęcej Hohenzollern-Neuchingen, ma 800 mieszk. — Deutsch-Wartenberg, 900 mieszk. — Zabór, nad jeziorem tegoż imienia; Końtop, miasteczko, 950 mieszk. Wsi 74.

6. Zgorelec, Zgorzelec, (Görlitz) miasto główne Łużacyi Pruskiej, na Nissą Łużycką, czyli Saską, prócz Wrocławia, miasto najludniejsze w Prowincyi, ma bowiem 14,600 mieszk., 21 m. od Wrocław. Jest tu gimnaz. ewang., szkoła realna, dom karności, wyrób znaczny sukien. Olejarnie i jarmaki wielkie na zboże, Kościół wielki S. S. Piotra i Pawła. Grób zbawiciela, na podobieństwo Jerozolimskiego w wieku 13tym wystawiony. — Reichenbach, 1200 mieszk. Wsi 93.

7. Sprotawa, (Sprottau) pomiędzy Bobrem i Sprotawą, 3800 mieszk., 16 m. od Wrocław. — Przemysław (Primkenau), 1500 mieszk. Wsi 61.

8. Lubiany, (Lauhan) 17 mil od Wrocław. Liczba mieszkańców wynosi 6000. Jest tam Gimnazjum ewang., dom sierot, klasztor paulen-cystersek S. Magdaleny, dla opatrywania niewiast chorých, fabryki sukienne, warsztaty bawełniane i płócienne. — Schönberg, 1200 mieszk., wyrób ko-biereców. — Marklissa, 1650 mieszk. Robią tutaj wiele płócien i garki sławne. — Seidenberg, 1500 mieszk. — Goldentramm, 350 mieszk. — Wigandsthal, 450 mieszk. Ostatnio dwa, miejsca jarmarczne. Przy Marklisie, Czocha, zamek apu-szosały. Wsi 56.

9. Bolesław, (Bunzlau) nad Bobrem, ma 5800 mieszk., 14 mil od Wrocław, wielki dom sierot, największy w Śląsku, połączony z Seminarjum dla nauczycieli Ewangelickich. Robią tu dobre naczynia gliniane. Jest tu garniec wielki, w osobnym domku postawiony; także dwór kolei żelaznej, Brandenburg-Dolno-Szląskiej, która się niedaleko

odtąd na dwa ramiona, do Berlina i Drezna rozdziela. — Naumburg nad Kwiczem, 1700 mieszk. — Gaudenberg, osada Herahutów. Wsi 80.

10. Wielki Głogów, (Gross-Glogau) twierdza mocna nad Odrą, mająca ludności 12,000, 14 m. od Wrocl., i ewang., i katol. Gimnazjum. Siedlisko sądu najwyższego krajowego dla Śląsko dolnego. Komendantura Dywizyi 9tej. Handel znaczny. — Bolkowice, (Polkwitz) przy drodze Wrocławsko-Berlińskiej. 1700 mieszk., którzy się prócz rolnictwa przy fabrykach sukiennych i drelichowych wyżywiają. — Kuttlau i Kwaritz, dwie małe znaczące miejsciny. Wsi 169.

11. Lwia góra, (Lewenberg) nad Bobrem, 4000 mieszk., 14 m. od Wrocl., znaczne fabryki sukien, dostatek zboża. — Plagwice, o ówierć mili stąd; tu jest szpital wielki dla osób na zmysłach obłąkanych. — Neuland, warsztwy sławne gipsu. Wlen, (Lähn) 4000 mieszk., sławną corocznie jednym jarmakiem na gołębie. — Liebenthal, z klasztorem panien, 1300 mieszk. Przędą tutaj bardzo cienkie nici na koronki, wyrabiają płótno, pończochy. — Greifenberg nad Kwiczem, 3600 mieszk. — Friedeberg nad Kwiczem, 2000 mieszk. Wsi 102.

12. Bukowa, (Lüben) na głównym trakcie Berlińsko-Wrocławskim. 3300 mieszk., 9 mil od Wrocl. Mieścina Kocenau i wieś Barszow z instytutem dla panien ewang. Wsi 74.

13. Jelenia góra, (Hirschberg) przy ujściu rzeczki Caken do Bobra. 7500 mieszk., 14 m. od Wrocl., gimnaz. ewang., blechy (bielniki) rafinerya cukru. Fabryka porcelany. To miasto, w okolicy nader przyjemnej leżące, po Wrocławiu jest najhandlowniejsze w Śląsku. Twierdza Kynast, niegdyś przez książąt Świdnickich zamieszkiwana. — Schmiedeberg, 3500 mieszk., trudniących się najwięcej około żelaza i wybornym tkaniem płócien i pięknej bielizny stołowej. W bliskości włość

króla: Erdmannsdorf, z pięknym zamkiem i ogrodem. — Fiazbach, Buchwald, Stohnsdorf, wsi widzenia godne. — Ciepła woda (Warmbrunn), wieś sławna, większa, ludniejsza i lepiej zabudowana od wielu miast znacznych, nad rzeką Caken, w górzystej, lecz bardzo przyjemnej okolicy, o milę od Hirschberga, mająca dwie wyborne kąpiele. Należy do hrabiów Schafgotsch. Są tu szlifiernie sławne szkła stołowych. — Eichberg i Kunersdorf, wielkie papiernie, w Szreiberau huty szklane i szlifiernie szkła. Wsi 51 a pomiędzy nimi wiele dobrze zabudowanych.

14. Schönau, nad rzeką Kacbach, 1200 mieszkańców, 41 m. od Wrocławia, Kupferberg, 700 mieszk. Wsi 43.

15. Goldberg-Hainau. Goldberg, (Złotoryja) nad rzeką Kacbach, obfitującą w pstrągi (rodzaj ryb małych, po niemiecku forełami zwanych). Miasto to stare, miało w dawnych wiekach znaczne kopalnie złota. Obecnie słynie dla fabryk sukiennych, ma przeto folusz wielki i wiele fabryk. Ludność jego przekracza 7000; odległość od Wrocławia mil 7. — Hainau, (Hainau) na wielkiej drodze Wrocławsko-Drezdeńskiej, 3300 mieszk. Wsi 103, z których 8 tworzą tak nazywaną długą ulicę, niby wieś na 4 milo się ciągnącą.

16. Lignica, stołeczne miasto księstwa togoż imienia, przy spływie rzeczek Kacbach i Szwarcwasser, 8 mil od Wrocławia, ma 12,000 mieszk. Ma koło siebie na dawnych wałach piękne przechadzki (promenady, zamek dawnych udzielnych książąt z pokolenia Piasta; gimnaz., ewang., szkołę wojskową, przez Cesarza Józefa I. ustanowioną; instytut głuchoniemych; wielką fabrykę sukien, znaczny handel. Okolica jest bardzo żyzna, mianowicie udają się tam warzywa, które daleko bywają wyprowadzane. Siedlisko Regencyi obwodowej. — Partowice,

(Parchwitz) nad rzeką Kacbach, przy gościncu Berlińsko-Wrocławskim, gdzie 1200 mieszk. Wsi 133.

47. Landeshut nad Bobrem, 12 m. od Wrocł. 4000 mieszk., miasto to jest zamożne i ma szkołę realną. Handel płocien. W bliskości zniesiony klasztor Gryszobór (Grüssau) z kościołem wspólnym. — Lubawa, (Liebau) 2000 mieszk., nad granicę Czeską. — Schömburg, 2000 mieszkańców. Znaczny wyrób płocien. Wsi 62.

48. Bolkowice (Bolkenhain) nad Nissą pastwiska, 10 mil od Wrocł., 1700 mieszk., między którymi wielu tkaczy; ruiny twierdzy Bolkow: szczątki zamku Schweinhaus. — Hohenfriedeberg, 700 mieszk., gdzie w drugiej wojnie Śląskiej zaszła krwawa potyczka Prusaków z Austryakami. Wsi 83.

49. Jawór, (Jauer) nad Nissą srożącą się, zwaną Jaworską wodą, która w istocie po deszczu nawalnym, nadzwyczajnie przybiera. Miasto to liczy 6000 mieszk., leży o 8 mil od Wrocławia w przyjemnej, w zboże obfitującej okolicy. Ma szkołę realną, dom karności, drukarnię. Robią tu dobre kielbaski i rękawiczki. Wsi 33.

Przegląd tabelaryczny,
czyli wyszczególniający powiaty ohwodu
Lignickiego.

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsc. znaczniejsze.
1. Wojerezy .	16 $\frac{1}{3}$	25,000	Wojerezy, Wittichenau.
2. Rothenburg	21 $\frac{1}{4}$	38,000	Rothenb., Mużaków, Niski.
3. Żegan . . .	20 $\frac{1}{3}$	44,000	Żegan, Naumburg n. B., Przewóz.
4. Koźuchów .	16 $\frac{1}{3}$	45,000	Koźuchów Neusalz. Beuthen

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca znaczniejsze.
5. Grinberg .	15 $\frac{9}{10}$	52,000	Grinberg, Rothenburg, D. Wartenberg.
6. Zgorzelec .	16 $\frac{1}{4}$	45,000	Görlitz, Reichenbach w Lu- zacyi.
7. Sprotawa .	13 $\frac{1}{3}$	30,000	Sprotawa, Przemyśl.
8. Lubiany .	9 $\frac{1}{4}$	62,000	Lubiana, Marklissa, Seidenb.
9. Bolesław .	19 $\frac{1}{4}$	81,000	Bolesław, Naumburg n. Kw.
10. W. Głogów	17 $\frac{1}{4}$	63,000	Głogów, Bolkowice.
11. Lewenberg	13 $\frac{1}{3}$	69,000	Lewenberg, Lubawa, Grei- fenberg.
12. Bukowa .	11 $\frac{3}{4}$	28,000	Bukowa, Barszów, Friedebe- berg.
13. Hirschberg	10 $\frac{9}{10}$	54,000	Hirschberg, Szmideberg.
14. Schönau .	6 $\frac{1}{2}$	26,000	Schönau, Kupferberg.
15. Goldberg .	11	48,000	Goldberg, Hajnów.
16. Lignica .	11 $\frac{1}{2}$	53,000	Lignica, Partowice.
17. Landshut .	7 $\frac{1}{4}$	39,000	Landshut, Lubawa, Szemberg
18. Bolkenhain	6 $\frac{1}{4}$	72,000	Bolkenhain, Hohenfriedeberg
19. Jawur . .	6 $\frac{1}{4}$	29,000	Jawur.

10. Opis obwodu Regencyi Wrocławskiej.

Obwód Regencyi Wrocławskiej, średnim Szląskiem zwany, ma powierzchnię 248 mil kwadratowych, ludności zaś, 1,100,000, jest przeto, co do ludności w pierwszym rzędzie Państwa Pruskiego. Granicy na północ z obwodem Regencyi Poznańskiej, na południe i ku wschodowi z obwodem Opolskim, z Szląskiem Austriackim, z Morawą i Czechami, na południ-zachód z Czechami, na zachód z obwodem Regencyi Lignickiej. Powierzchnią jego obejmuje krainy górzyste, wzgórza i równiny. Hrabstwo

Kladzkie, kraj górzysty, ma najwyższe wierzchołki na górach śnieżnych i sowych. Okolice górzyste przecięte są na przemian z równinami urodzajnymi. Rolnictwo jest tu na tak wysokim stopniu, jakiego jeszcze niemal w żadnym innym obwodzie regencyjnym niedopięto. Dostatek węgla kamiennych w powiecie Waldenburg i około Neurode, dostarcza potrzebnego opalu dla strony lewej tego obwodu. Oprócz rolnictwa i chodowania bydła, pilnują tu ogrodnictwa owocowego i warzywnego. Panuje tu wielka czynność w fabrykach i rzemiosłach. Znajdują się tu wsi wielkie a pomiędzy nimi największe w królestwie, mające od 4,000 aż do 10,000 ludności. Ludność składa się po większej części z Niemców, na prawym zaś brzegu Odry, panuje w niektórych powiatach Strzelina i Sycowa, i w niektórych powiatach język Polski. W powiatach Strzelina i Sycowa i w niektórych innych okolicach znajdują się też mieszkańcy Czeskiego pokolenia. — Ewangielików 680,000, katolików 400,000, żydów 10,000. Oświecenie ludu jest upowszechnione i znacznie dzwignione i bywa przez jeden uniwersytet (akademię) 8 gimnazjów i 2 szkoły realne dzielnie wzmagane.

Powiaty obwodu Regencyi Wrocławskiej, co do ich położenia, na północno-zachód i południowo-wschód, są następujące:

1. Gorów, (Guhrau) 3500 mieszk., 10 mil od Wrocławia, około miasta wiatraków 90. które do znacznego handlu mąką dopomagają. — Wąsorz. (Herrnstadt) 1800 mieszk. — Tschirnau, 780 mieszk. Wsi 182.

2. Steinau nad Odrę, 2600 mieszk., 7 mil od Wrocl., ma wiele sukienników. — Köben, 1000 mieszk. — Randen, 1200 mieszk. Wsi 62.

3. Strygów, (Striegau) przy poźnieniu gór Strygowskich bazaltowych i granitu, z którego wiele kamieni po budowlu i na posadzki do Wrocławia i

do Berlina wyrabiają 4600 mieszk., 7 m. od Wrocl. W mieście tem jest kościół katolicki, najwyższy w Szląsku, sklepienie jego wynosi do 92 stóp wysokości i spoczywa na 24 filarach. Wsi 64.

4. Nowytnąg (Neumarkt) 4000 mieszk., 4 mil od Wrocl., w okolicy rośnie wiele tabaki. — Kant, 1600 mieszk., w okolicy obfitującej w zboże. — Lissa, miasteczko z pięknym ogrodem angielskim. Wsi 132.

5. Wołów, (Wohlan) 2300 mieszk., 6 mil od Wrocławia, przez Fryderyka Wielkiego po pożarze r. 1781 nowo odbudowane. — Winzig, 2000 mieszk. Uraz, (Auras) 1000 mieszk., ponad Odrą. Budownictwo łodzi Odernych. — W bliskości Dyrenfurt nad samą Odrą z ogrodem wapniałym; 1300 mieszk. — Lubiąż, (Leubus) niegdyś klasztor sławny. Miasteczko tegoż imienia ma 460 mieszk. i urząd królewski kameralny i stadninę krajową koni.

6. Mieliczko-Straburski, (Militsch-Trachenberg). Mielicza miasto powiatowe, 2500 mieszkańców, 8 mil od Wrocl., z pięknym zamkiem i ogrodem. Włość wolna stanowa, Hrabi Maltzan należąca. — Straburek, 2500 mieszk., stołeczne księstwa tegoż imienia, księpciu Hatzfeld należące. Znaczne stawy z pięknymi karpiami. — Prusnica, (Prausnitz) 2400 mieszk. — Sulów (Sulau) 700 mieszk. — Frejno, (Freihahn) miasteczko, 1100 mieszk. Obydwa ostatnio z przyległościami, należą do rządu mniejszych wolnych stanowych włości. Wsi 140.

7. Trzebnica, (Trebmitz) najbliżej Wrocławia leżące powiatowe miasto, 4000 ludn., 3½ mil od Wrocl., w okolicy przyjemnej wzgórzami otoczonej, nad źródłem rzeczki i pięknego byłego klasztoru panien Cystersek. W gmachu klasztornym machina sukien kupca Oelsnera w Wrocławiu. — Stroża, (Stroppen) 750 mieszk. Wrocławianie nawiedzają często w okolicy Trzebnicy las Buch-

waldz (bukowinę) i wsi z kąpielami: Skarżinę i Obornik. Wsi 161.

8. Syców, (Polnisch-Wartenberg) 2100 mieszkańców, 10 mil od Wrocławia, 2 zamki z pięknymi ogrodami, księciu Biron-Kurland należące. Pasma stawów Sycowskieli, tworzące szereg stawów na dwie mile długości. Lasy znacznie mnóstwo ryb i zwierzyny. — Twardogóra, (Festenberg) 2000 ludn., należące hrabi Reichenbach. Sukiennictwo, fabryka zwierciadeł. — Miedzybórz, (Medzibor) 1150 mieszk., winnice. — Bralin i Gościsz (Goschütz) małe miasteczka. — Bukowina, z wodą mineralną. Wsi 118.

9. Waldenburg, 2500 mieszk., 10 mil od Wrocław. Urząd górniczy i sądowy. W okolicy znaczne kopalnie węgla kamiennego. Handel płócien. — Frydland, 1400 mieszk., Jarmaki na płótna i i przędzę. — Gottesberg, 2000 mieszk., miasto w państwie Pruskiem najwyżej położone. Wprowiadanie tem znajdują się okolice góryste, z kąpielami. Grody starożytne i ruiny zamków w przyjemnem położeniu są: Neuhaus, Hornschloss, Zeiskenschloss, Freudenschloss, Kynau w dolinie Śląskiej, Fürstenstein. Salzbrunn, kąpiele. — Altwasser, (Stara woda) z sławnymi wodami mineralnymi. — Charlottenbrunn, miejsce jarmarczne i kąpiele. Wsi Wüste-Waltersdorf, Tannhausen i Wüste-Giersdorf, sławne fabrykami i handlem płócien. Wsi 103.

10. Świdnica (Schweidnitz) nad Bystrycą, twierdza z 10,000 ludności, miasto dobrze zabudowane o 7 mil od Wrocławia. Kościół katolicki jest wspaniałej struktury, ma piękną wieżę, która pomiędzy najwyższe w Śląsku liczyć się może, wysokość jej wynosi bowiem 327 stóp. Gimnaz. ewang., dom poprawy, jarmaki sławne na zchoże. — Frejburg, 2600 mieszk., nad rzeczką Polznicą. — Sohotka. (Zobten) 1500 ludn., w bliskości góry tegoż samego

imienia, w porze letowej przez podróżujących dla rozrywki, często odwiedzano. Przy poziomiu góry wies Górka (Gorkau) z ogrodem i piwowarnią Bawarską. Wsi 149.

11. Wrocław, (Breslau) miasto główne kraju, trzecią stolicą króla, nad oboma brzegami Odry i Olawy położone, po Berlinie największe w całej monarchii Pruskiej; mające obwodu blisko dwie mile, w okolicy zupełnie równej; cokolwiek bagnistej, ale urodzajnej. Liczy 100,000 mieszkańców, $\frac{2}{3}$ ewang., $\frac{1}{3}$ katol., 3500 żydów. Miasto to jest siedziskiem najwyższych władz prowincyalnych: wyższego sądu krajowego, Prezidyum naczelne, Regencya, Komendantura generalna; wiele instytutów naukowych, kunsztu i dobroczynności. Handel kwitający. Znaczne fabryki i rękodzielnie. Wrocław składa się z miasta starego i nowego, Piasku, Tumu, Bürgerwerder i siedmiu przedmieść, pomiędzy którymi Świdnickie najokazalsze i część najpiękniejszą miasta stanowiące. Miasto ma 4150 domów. Niegdyś było dosyć mocną fortecą, od roku 1814 zaczęto wały i mury znosić, a na miejscach powstały ogrody i przechadzki publiczne, do najpiękniejszych w Niemczech należące. Do placów najokazalszych, których miasto 37 liczy, należą wielki rynek z ratuszem starożytnym; plac Blüchera, (dawniej solnym rynkiem zwany) w pośrodku którego posąg miedziany feldmarszałka Blüchera stoi; nowy rynek, pospolicie drewnianym zwany, z fontanną; plac generała Tauentzya, gdzie pamiłnik jego wystawiony. Większym i coraz i bardziej się upiększającym jest plac mustrów wojskowych z pałacem królewskim; teatrem nowym, domem gubernatorskim i z gmachem stanów. Do ulic najpiękniejszych liczy się ulica St. Wojciecha, Olawska i Świdnicka. Kościołów ma miasto 37, których wieże piękne miastu widok poważny nadawają; pomiędzy nimi jest wieża przy kościele St. Elżbiety 364 stóp wysoka. Miasto ma Uniwer-

zytet, Alumnat, czyli Seminarjum dla studentów katolickich, przysposobiających się do stanu duchownego; Rezydensya Biskupa Wrocławskiego; Bibliotekę królewską, ogród botaniczny; 1 katol. 3 ewang. gimnazye, wieżę astronomiczną. Z pomiędzy wielu instytutów dobroczynności należy wymienić klasztory Bonifratrów (braci miłosiernych) Elżbietanek i Urszulinek. Wsi w bliskości, najbardziej uczęszczane bywają dla zabawy: Sitnik (Scheitnig) Pöpelwitz z lasem dębowym, Oświce, z szanccem Szwedzkim i pagorkiem przyjemnym, na którym kaplica P. Maryi. Marienau. Wsi 203.

13. Oleśnica, (Oels) nad rzeczką Olszą, mi główne księstwa tegoż imienia, ma 6000 mieszk., 4 mil. od Wrocław. Ma gimnaz. ewang. pomiędzy Śląskiem i najhojniej uposażone. Wieże jego piękne, czynią go okazałym. Jest tu zamek starożytny, z ogrodem angielskim, bażanteryą zwaną. W połowie drogi od Oleśnicy do Wrocławia leży Sybilleort, zamek piękny księcia Oleśnicko-Brunswickiego. — Bierutów, (Bernstadt) 3500 mieszk., w okolicy w zboże obfitującej. — Psie pole, (Hundsfeld) $\frac{3}{4}$ mil. od Wrocław., 800 mieszk. — Juliusburg, 800 mieszk. Wsi 131.

14. Olawa, (Ohlau) 4300 mieszk., $3\frac{1}{4}$ mil. od Wrocław. nad Odrą. Obywatele trudnią się od dawna uprawą tytoniu, co się dobrze udaje. W wsi pobliskiej Zwierzyniec (Thiergarten) znajduje się młyn wielki Amerykański. — Wanżyn (Wanssen), 1400 mieszk., ma okolice w zboże obfitujące. Łaskowice o trzy mile od Wrocławia, podług tradycyi, dawniej miasto, teraz wieś z browarem na piwo bawarskie, w Jaleach piękny zamek z ogrodem. Wsi 108.

15. Namysłów, (Namslau) dawniej twierdza, której fortyfikacye 1741 zniszczone zostały. Są tu sławne jarmaki na bydło. — Rychtal, (Reichthal)

nad rzeczką Rudnicą, miasteczko, mające 1200 mieszk. większą częścią rolnictwem się trudniących. Miejsce, (Städtel) wieś znaczna, gdzie wiele żydów. Szmogorzów, gdzie był pierwszy kościół chrześcijański w Szląsku wystawiony.

16. Kladzko (Klonek) (Glatz) miasto główne hrabstwa tegoż imienia twierdza mocna, przez którą rzeka Nissa płynie; ma 7300 mieszk., 12½ mil od Wrocław. Miejsce najwarowniejsze stanowi góra zamkowa. Widok ztamtąd, gdzie posąg S. Jana Nepomuka stoi, nader jest piękny. Miasto ma 1gimnaz. katolickie. — Duśnik (Reinerz) z kąpielami, 2200 mieszk. W bliskości kopalnie rudy i luty żelazne. — Lewin (Miasteczko), 1300 mieszk., na drodze wielkiej z Wrocławia do Pragi, w bliskości kąpiele sławne w Chudobie. — Hradek, (Wünschelburg) 1300 mieszk., u podnóżu góry Heuscheuer (siennej szopy). Niedaleko odtąd jest Alhendorf, miejsc sławne odpustami. — Neurode, 4600 mieszk., sławne fabrykami sukien. Jest tu i fabryka tabaki. Kopalnie węgla kamiennego w Bukowie (Buchau) Szlegel, Hainsdorf. Wsi 117.

17. Franksztyn (Frankenstein) 6100 mieszk., 9 mil od Wrocław., bardzo przyjemne i wesołe miasto. Pomiedzy mieszkańcami jego panuje wiele przemysłu. Kolodzieje tutejsi robią dobre i piękne powozy. Grunt w okolicy na pszenicę najzdatniejszy. — Warta nad Nissą, 1000 mieszk., kość: piękny katolicki z odpustami; na wierzchołku góry przyległej kaplica. — Reichenstein, 1600 mieszk., kopalnie miedzianu, w czasach dawniejszych złota; 3 młyny prochowe. — Srebrna góra, (Silberberg) 1000 mieszk., obok miasteczka: twierdza tegoż imienia z ogromnemi jej fossami w skale wykowanemi, dzieło Fryderyka W. Twierdzę tę, na górze leżącą, przechodzi tylko Ehrenbreitenstein. Wsi 63, pomiędzy którymi: Kamieniec (Camenz) nad Nissą.

niegdyś klasztor, z zamkiem przepysznym małżonki Alberta, księcia Pruskiego.

18. Niemcz, (Nimptsch) 1200 mieszk., w pięknej okolicy o 7 mil od Wrocł. na wzgórzu, jedno z najstarszych miast w Szląsku. — Kozienice (Kosemitz). Czerwony zamek (Rothenschloss). Wsi 84.

19. Strzelin, (Strehlen) 4200 mieszk., 3 mil od Wrocł., w okolicy zbożorodnej. Osady Czechami zamieszkałe: Husiniec, Podiebrat, Mehltheuer (Droga mąka). Wsi 80.

20. Brzeg, (Brieg) 11,000 mieszk., 6 mil od Wrocł. Urząd nadgórniczy Szląsku, gimnaz. ewang., dom wielki Karości dla winowajców. W bliskości Moliwice, gdzie zaszła 10. Kwietnia 1741 r. potyczka Prusaków z Austryakami. — Lewin (Löwen) nad Niszą, 1500 mieszkańców. — Katowice (Karlsmarkt) i Michałow (Michelau), dwa miejsca mające jarmarki, każde z 700 mieszkańcami. Wsi 74.

21. Habelszward, 2600 mieszk., 14½ mil od Wrocławia. O milę stąd Nieder-Langennau gdzie źródło kwaśnej wody wypływa Wölfselgrund, młyn sławny wodospadem Wölfselfall. Spada tu strumyk ze skały prostej i czarnej 82 stóp wysokości, do przepaści kocielkowatej. — Mittelwalde, miasto mające 1650 mieszk. i komorę główną celną. — Wilhelmsthal, 550 mieszk., miasteczko w Szląsku najmniejsze. — Landek, miasto mające 1500 mieszk., w przyjemnej dolinie, którą Biela przepływa. Są tu dwie ciepłe kąpielę.

22. Ziembice, (Münsterberg) miasto niegdyś głównie księstwa tegoż imienia, nad rzeką Olawą, obszérne ale nie dobrze zabudowane, o 8 mil od Wrocławia, mające 3800 mieszk. — Henryków (Heinrichau) niegdyś klasztor bardzo okazały, do którego wielkie lasy i 34 wsi należały. Obok by-wszego klasztoru jest miasteczko tegoż imienia. Wsi liczy ten powiat 60.

**Przegląd tabellaryczny
czyli wyszczególniający powiaty obwody Regencyi
Wrocławskiej.**

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca głośniejsze.
1. Górów (wła- ściwiej Góra	42 $\frac{3}{4}$	34,500	Góra, Wąsorz, Tschirnan (Cierń).
2. Steinau . . .	7 $\frac{1}{2}$	22,000	Steinau, Köhen, Rauden.
3. Strygów . .	6	24,500	Strygów.
4. Nowy targ .	43	46,000	Nowy targ, Kant.
5. Wołów . . .	14 $\frac{9}{10}$	42,000	Wołów, Winzíg, Uraz.
6. Mielicza . .	47 $\frac{1}{3}$	32,000	Mielicza, Straburek, Prušnica
7. Trzebnica .	45 $\frac{1}{3}$	47,000	Trzebnica, Stróża.
8. Syców . . .	44 $\frac{1}{3}$	42,000	Syców, Twarda góra, Mie- dzibór.
9. Walden- burg	7 $\frac{1}{10}$	50,000	Waldenburg, Friedland, Got- tesberg.
10. Świdnica . .	40 $\frac{3}{4}$	56,500	Świdnica, Freiburg, Sobotka.
11. Wrocław . .	13 $\frac{2}{3}$	140,000	Wrocław.
12. Oleśnica . .	46 $\frac{1}{2}$	54,000	Oleśnica, Bierutów.
13. Reichen- bach	6 $\frac{3}{4}$	51,500	Reichenbach, Langenbielan, Gnadenfrej.
14. Olawa . . .	41 $\frac{1}{3}$	43,000	Olawa, Wanzyn.
15. Namysłów	40 $\frac{1}{3}$	29,000	Namysłów, Rychthal, Szmo- gorzów.
16. Kladzko . .	15 $\frac{1}{2}$	75,500	Kladzko, Dusznik, Lewin, Hradek.
17. Franksztyn	8 $\frac{2}{3}$	43,000	Franksztyn, Reichenstein, Srebrna góra.
18. Niemcz . . .	6	26,500	Niemcz.
19. Strzelin . .	6 $\frac{1}{2}$	27,500	Strzelin, Prieborn.
20. Brzeg . . .	10 $\frac{9}{10}$	42,000	Brzeg, Lewin, Molwice.
21. Habel- szwerd.	11 $\frac{2}{3}$	45,000	Habelszwerd, Mittelwalde, Landek.
22. Zienbice . .	6 $\frac{1}{3}$	29,000	Zienbice, Henryków.

11. Opis obwodu Regencyi Opolskiej.

Rozległość obwodu tego wynosi 243 mil kwadratowych, byłby więc co do jego obszerności tylko o 5 mil mniejszy jak obwód Wrocławski, atoli, co do liczby mieszkańców, daleko za nim zostaje, albowiem ma tylko 980,000 ludności. Obwód Opolski graniczy od strony północno-wschodniej z Polską, na wschód z wolnym krajem Krakowskim, na południe z Galicyą, Szląskiem Austryackim i z Morawą; na zachód północny z obwodem Wrocławskim i z wielkiem księstwem Poznańskim. Część ta Szląska, jest po większej części krajem równym, gdzie nigdzie są tylko wzgórki nie wielkie. W powszechności Szląsk górny jest równiną wysoką i tylko po części do kraju górzystych policzon być może. Pamięci godnym czynią obwód ten, bogate jego kopalnie rudy i węgla kamiennego, które i w przyszłych wiekach wyczerpanemi nie będą. Na lewym brzegu Odry jest rolnictwo dobrze uporządkowane. Stada owiec, najbardziej polepszonych, są w Kuchelnej, w Kazimierzu i. t. d. Handel znaczny w Raciborzu i po innych miastach. Fabryki wielkie, huty, drukarnie książek, blachownie, żelazolejnie, szklarnie są liczne. Mieszkańcy są po większej części plemienia Słowiańskiego i tylko w powiatach Głupczy, Nisse i Grodkowa, większą częścią Niemcy. Wykształcenie duchowne coraz się bardziej wzmacnia i dobrze pomnaża przez koleje żelazne. Dwie gimnazjów, 1 seminarjum dla nauczycieli, i 1000 szkół mniejszych, przyczyniają się dzielnie do oświecenia ludu.

Obwód Opolski ma powiaty następujące.

1. Grodków, (Grodkau) 2200 mieszk., 7 mil od Wrocł. Miasto przyjemnie zabudowane. — Odmuchów, (Ottmachau) 2.600 mieszk., w pięknej okolicy. Woi 85.

2. Kluzborek (Kreutzburg) nad Stobrawą, 3,400 mieszk., 12 mil. od Wrocławia; miasto pięknie zabudowane; ma od Fryderyka W. założony dom ubogich. — Byczyna, (Pitschen) 1900 mieszk., — Wąchozyn, (Konstadt) nad Brynicą, 1400 mieszkańców. Rudę dobrą kopią przy Maciejowie i Nagodowiecach. W Szymonkowie wielka szklarnia. Wsi 111.

3. Nissa, (Neisse) miasto mocno warowne pierwszego rzędu, nad Nisą i Biłą, 12,000 mieszk., 11 mil. od Wrocławia, gimnaz. katol. i szkoła realna, fabryka wielka strzelby ręcznej i w bliskości fabryki prochu. Drukarnia ksiąg. — Paczków, (Patschkau) 3500 mieszk. — Kozłanowice (Ziegenhals) w górach Śląsko-Morawskich. Wsi 123.

4. Niemodlin, (Falkenberg) 1500 mieszk., 10 mil. od Wrocławia nad Ścinawą (Steine) z zamkiem wspaniałym. — Szurgoszcz, (Schurgast) 600 mieszk., przy ujściu Nissy do Odry. — Fyrlat, (Friedland) 730 mieszkańców, miasteczko. Niedaleko oddal. Tylowice z fabryką porcelany i fajansu. Wsi 84.

5. Opole, (Oppeln) miasto główne obwodu, na prawym brzegu Odry, 7000 mieszk., 12 mil. od Wrocławia, w nowszych czasach rozprzestrzenione i gmachami pięknymi, mianowicie ratuszem, domem regencyjnym i szkołą dla akuszerok, przyozdobione, mające Gimnaz. katol. i szkołę budowniczą, drukarnię, zamek starodawny książąt panujących, z pokolenia Piastów. — Krapkowice (Krappitz) nad Osobłogą, tu do Odry uchodzącą, 1600 mieszk. Pałac tu dobre wapno i robią wiele wozów. — Pruszków, (Proskau) 800 mieszk., obok zamek starożytny i fabryka fajansu. — Pokój, (Karlsruhe) 1900 mieszk., z pałacem i ogrodami pięknymi książęcia Wirtemberg. — Ozimek, (Malapane) żelazolejnia królewska. — Zagwizdzice (Friedrichsthal) znaczne huty żelazne. Wsi 96.

6. Olesno, (Rosenberg) 2650 mieszk., 14 mil od Wrocław, w bliskości źródeł Stobrawy. Grunta okolicy płaszczyste, jednak dosyć urodzajne. W mieście tem jest kościół farny, niegdyś Augustynianów, za miastem Ś. Anny, z drugiej strony na pogórku: Ś. Rocha. Rynek zdobią piękne posągi kamienne: Panny Maryi i Ś. Jana Nepomuka. Drukarnia książek. Zaraz przy mieście: Szywałd, wieś z pięknym zamkiem i ogrodem. — Gorzów, (Landsberg) nad samą Polską granicą, 1000 mieszk., komora celna. Przy Bodzanowicach i Sternalicach kopią rudę. Wsi 44.

7. Prudnik, (Neustadt) 5000 mieszk., 15 mil od Wrocław, nad rzeczką Prądnik, w bliskości granicy Austriackiej, komora główna. Klasztor braci miłosiernych. — Mały Głogów, pospolicie Głogówek, (Oberglogau) 3000 mieszk., zamek piękny hrabie Oppersdorf, Seminarium nauczycieli katolickich. — Biała, (Zülz) nad rzeczką Białą, 2200 mieszk. — Małe Strzelce, 880 mieszk., miasteczko. — Steinawa, (Steinau) miejsce z jarmakami. — Chrzelice, z zamkiem starożytnym.

8. Wielkie Strzelce, (Gross-Strehlitz) 2000 mieszk., 16 mil od Wrocław, miejsce główne państwa tegoż imienia, hrabi Renard należącego i 14 mil kwadratowych obejmującego. — Leżnica, (Leschnitz) 1100 mieszk., przy poziomio góry Chełm 1350 stóp wysokości, świętońską zwaną, na której klasztor byłych Franciszkanów i kościół piękny, a na okolo kaplice, w których są obrazy, mękę Jezusa przedstawiające, kalwaryą zwane. Tu kilka razy w roku po kilkanaście i po kilkadziesiąt tysięcy pielgrzymów na nabożeństwo przybywa. — Jemielnica, z pięknym kościołem byłych Cystersów i młynem Amerykańskim.

9. Lublince (Lublinitz), 2100 mieszk., 17 mil od Wrocławia, pomiędzy rzeczkami Zagłówek i Lubica, gdzie wkrótkim czasie Pedagogium (szkoła

wyższa z funduszu s. p. godnego Grotowskiego, utworzone będzie. — Dobrodzień (Guttentag), 2100 mieszk. — Woźniki (Woischnik) nad granicą Polską, miasteczko, mające 972 mieszk. i przykmorek celny. Lasy pobliskie mają imiona niegdyś przez księcia Bernada Opolskiego, miastu temu nadanych wsi: Pieniądz i Świętoda. W Koszęcinie, zamek piękny księcia Hohenlohe-Ingelfingen; w Gliniey, fabryka fajansu; przy Borońowie i Kochanowicach kopia rudy; przy Luboszkulami kamienie wapienne. Ciesznowa, gdzie Synagoga żydowska. Rędzina z azklarnią. Przy Lubzzy, góra Grojec, przeszło 1000 stóp wysoka. Wsi 89.

10. Koźle (Kosel) twierdza nad Odrą, 2600 mieszk., 17 mil. od Wrocław, z wieżą wartowną na 300 dział. — Borysławice, 300 mieszk. zamek. — Gnadenfeld, osada Hernhutów, 300 mieszk.; Seminarjum dla księży tegoż wyznania. Dobropiwo-Sławieńczyce, z pięknymi budowlami i znakomitemi hutami.

14. Bytów (Benthen OS.), 3500 mieszk., 24 m. od Wrocław, nad potokiem Kliczborną, poniżej Kocawą zwanym. W okolicy kopia nie tylko rudy, lecz i ołów, galman i węgle kamienne. Tysiące ludzi mają ztąd swe pożywienie. — Szarlej, Królewska huta, Izaura, mają takowe kopalnie przytem, oprócz Piekar niemieckich, gdzie kościoł wspinały budują, huty widzenia godne. — Góry Taguowskie (Tarnowitz), 3300 mieszk., urząd królewski górniczy; kopalnie tutajże ołowiu, rudy i kruszczu srebrnego ciągną się aż pod samo miasto. Machina wielka ściąga wody podziemne. Sztola spławna ciągnie się z tamtąd aż do Strzebnice, gdzie srebro i glejt wytopiają. W bliskości sucha góra. — Mysłowice, miasteczko z 1300 mieszk., nad Przemzą, mostem długim od Modrzejowa, nieczemnej Polskiej mieściny, oddzielone. — Mias-

teczko (Georgenberg), 700 wieszk., mające dorocznie jeden jarmak. Wsi 459.

12. Głupczyce (Leobschütz), nad Psiną, 5600 mieszk., 18 m. od Wrocławia, ma gimnaz. katol. Jest to jedno z najstarszych miast w Śląsku, w okolicy w zbożu obfitującej, dla tego też tu najniższe ceny zboża bywają. — Bahorów (Bauerwitz), 2000 mieszk. rolnictwem się trudniących. — Kietrz (Katscher), nad rzeczką Troja, miasto Arcybiskupowi Olomunieckiemu należące, ma 2300 mieszk.; kopalnie gipsu przy Dyrzslawie. — Niemiecka Cerekwia (Deutsch-Neukirch), Bladyn i Tropłowice, miejscen jarmaczne. Wsi 97.

13. Toszecko-Gliwicki. Gliwice, przy ujściu Ostropy do Kłodnicy, 7000 mieszk., 21 m. od Wrocławia; gimnaz. katol.; urząd hutny; huta, największa w kraju Pruskim, gdzie garbki, piec, kotły i inne naczynia i narzędzia z żelaza odlewają; dworzec kolei żelaznej. Przy hucie Gliwickiej trudni się przeszło 500 ludzi, którzy corocznie blisko 80,000 cetnarów żelaza wyrabiają. — Pyskowice (Peiskretscham), 3200 mieszk., przy wielkim frakcie Wrocławsko-Krakowskim, nad rzeką Bramą (Drama). — Toszek (Post), dawniej powiatowe. Ruiny, niegdyś bardzo wspaniałego zamku. Ratusz wielki. Ludności 4320. — Swantcowice (Kiefernstedtel), miasteczko nad Bierawką, 614 mieszk.; fabryka tytek blachowych; obok zamek okazały. — Wielawice (Langendorf), 1020 mieszk., ma dosyć znaczne jarmaki. Synagoga, czyli bożnica żydowska.

14. Racibórz (Ratibor), 7500 mieszk., 22 m. od Wrocławia, nad Odrą, która tu splanować być zaczyna. Siedlisko wyższego sądu krajowego i ziemstwa (Landschaftu) górnośląskiego; gimn. ewang., w byłym klasztorze Dominikanek; instytut dla głuchoniemych. Zamek dawnych Piastów. W mieście wspomnienia godnym jest gmach ozdobny dla szkół elementarnych, również i gmach sądu wyższego,

obok którego dom wielki dla więźniów. Handel znaczny, jarmarki na zboże i len. W kościele farnym grób S. Eufemii. — Hulezyń, 2300 mieszk., nad Opawą. — Miasteczka: Kranowice, 1500, Szudziec (Zauditz), 1000 i Beniszewo (Beneschau) 400 mieszk. mające. — Kuchelna, gdzie wyborne stada owiec księcia Lichtenstein. Wsi 120.

15. Rybnik nad rzeką Rudawą; 2300 mieszk., 24 mil od Wrocł., w okolicę lasy zamożnej. Dóm dla inwalidów stanu żołnierskiego. — Żary (Sohrau) 3400 mieszk. — Wodzisław, (Loslau) 1800 mieszk. — Pilchowice, 600 mieszk., klasztor braci miłosiernych. — Kokoszyce z kąpielą siarczaną. — W Radoszowie łamią kamienie młyńskie. Wsi 124.

16. Pszczyna, na obóh stronach rzeczki tegoż imienia, po niemiecku Pless, 3000 mieszk., 27 mil od Wrocł., miasto główne księstwa tegoż imienia, do księcia Anhalt-Köthen należącego. Kraj ten obsługuje w lasy, żelazo, stawy rybne. Właściwie dobra książęca składają się z 53 wsi. Obok rynku tego miasta, stoi zamek piękny a za nim leżą ogrody obszernie. Miasto to ma znaczne sukiennictwo i farbiernie. — Mikołów, (Nicolai) 2600 mieszk., rolnictwem się trudniących. — Bieruń (Berun) komórka główna celna, stawy rybne. — Wyrów, gdzie kamienie piaskowe. Wsi 108.

Przegląd tabelaryczny,
czyli
wyszczególniający obwody Regencyi Opolskiej.

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Ludność.	Miejsca znaczniejsze.
1. Grodków . .	9 1/2	34,000	Grodków, Odmuchów.
2. Kluzborek . .	10 1/2	32,000	Kluzborek, Byczyna Wałeczyn.

Powiaty.	Powierz- chnia kwadratowa	Lu- dność.	Miejsca znaczniejsze.
3. Nissa	13 $\frac{1}{4}$	72,000	Nissa, Paczków, Ziegenhals.
4. Niemodlin .	11 $\frac{1}{10}$	31,000	Niemodlin, Szurgoszcz, Fyr- lą.
5. Opole	26	68,500	Opole, Krapkowice, Prusków, Pokój.
6. Olesno . . .	16 $\frac{1}{3}$	37,000	Olesno, Gorzów.
7. Prudnik . .	14 $\frac{1}{2}$	62,000	Prudnik, Głogówek, Biała-
8. W. Strzelece	16 $\frac{1}{2}$	38,000	W. Strzelece, Leżnica, Ujazd.
9. Lubliniec .	18 $\frac{1}{4}$	34,000	Lubliniec, Dobrodzień, Wó- zniki.
10. Głupczyce	13	64,000	Głupczyce, Kietrz, Baborów.
11. Koźle	12 $\frac{1}{2}$	45,000	Koźle, Gnadenfeld.
12. Bytóm . . .	14 $\frac{1}{6}$	50,000	Bytóm, Góry Tarnowskie, My- słowice.
13. Toszek . . .	16 $\frac{1}{2}$	53,000	Głiwice, Toszek, Pyskowice.
14. Raciborz . .	15 $\frac{3}{4}$	69,000	Raciborz, Hulczyn, Szudzice.
15. Rybnik . . .	15 $\frac{3}{4}$	46,000	Rybnik, Żary, Wodzisław, Pil- chowice.
16. Pszczyna . .	19 $\frac{1}{2}$	54,000	Pszczyna, Mikołów, Bieruń.

12. Podział Prowincyi.

Szląsko, jako się wyżej namieniło, dzieli się na trzy obwody Regencyjne: Lignicki, Wrocławski i Opolski. Każdy obwód składa się z pewnej liczby powiatów i bywa przez władzę Regencyjną rządzony. Regencye, mające Prezesa naczelnego, podlegają Naczelniectwom wyższym i dzielą się, co do spraw swoich, na trzy oddziały: 1) spraw wewnętrznych, 2) kościelnych i naukowych, 3) na sprawy poborowe, kameralne i leśnictwa.

Szląsko ma powiatów 57, mianowicie 19 pod Regencyą Lignicką, 22 pod Regencyą Wrocławską

a 46 pod Regencyą Opolską stojących. W każdym powiecie stanowi konsyliarz ziemianski (Landrat) władzę powiatową, mający do pomocy Sekretarza powiatowego. Pospolicie ma urząd powiatowy Kancellaryą swoje w mieście powiatowem i wykonywa obowiązki swoje pod dozorem Regencyi przełożonej i za pomocą Żandarmów.

W celu podawania układów o sprawach powiatowych, często bywają posiedzenia powiatowe trzymane, na których się deputowani powiatowi, pod prezydencyą Landrata, naradzają. Landrat stanowi pośrednika pomiędzy gminami powiatu i Regencyą, tak, że przez niego wszystkie jej sprawy wykonywane bywają. Rozdziela on podatki i pobory na mieszkańców powiatu, zawiaduje branką do służby wojskowej, czuwa nad zarządzaniem gminów, a szkół; jednem słowem jest on w wszelkich sprawach poradcą najpierwszym w powiecie. Pod dozorem jego stoją zarządzenia gminów wiejskich i soltyś, którzy albo przez panów dziedzicznych obierani i przez Landratów potwierdzonemi bywają, lub też urząd ten prawem dziedzictwa obejmują. Ci zaś są upoważnieni: zwoływać członków, prawo do głosowania mających, gdzie im w zgromadzeniach takich, gromadą zwanych, rozkazy Regencyi, albo urzędu Landrackiego ogłaszane bywają. Rozkładają oni także składki gminowe, zbierają podatki i zarządzają sprawami policyjnymi w gminie. Obok siebie mają Soltyśi dwóch starszych przysięgłych i pisarza gminnego, który także przysięgłym być powinien i mogą też w potrzebie naglej niektóre sprawy sądowe spełniać, n. p. testamenty pisać.

Zarządzeniem minst kierują Magistraty w każdym mieście ustanowione, według ordynacyi powszechnej, dla miast wydanej, w towarzystwie z deputowanemi (reprezentantami) miejskimi, pod dozorem tyczącej się Regencyi. Na czele Magi-

stratu jest Burmistrz, którego deputowani miasta, na czas krótszy lub dłuższy, albo też dożywotni wybierają, a którego Regencya potwierdza. Jako Landrat powiatowemu, kieruje on policją i wszystkiem, co się tyczy porządku i zabezpieczenia publicznego. Pomocnikami Burmistrza są radcy (w miastach większych senatorowie) i inni jemu podlegający urzędnicy. Urzędy te są płatne, wiele zaś z nich tylko honorowe. W miastach mniejszych składa się Magistrat z Burmistrza płatnego, jednego radcy, pobierającego pensyą, który oraz urząd Rendanta kassy (Podskarbiego) piastuje i z 4 lub 6 bezpłatnych radców lub Senatorów, do których w miastach rzędu średniego Syndyk należy, który się czynnościami prawnymi zajmuje. Dozorcy oddziałowi, przez deputowanych miejskich na lat 6 obrani i od Magistratu potwierdzeni, stanowią władzę temuż podległą, stosującą się do okoliczności miejscowych.

Oprócz odgraniczenia na obwody Regencyjne, dzieli się Szląsk na margrabstwo Łużackie, księstwo Szląskie i hrabstwo Kladzkie. Według podziału ziemstwa, jest w Szląsku Dyrekcya generalna ziemstwa w Wrocławiu i 8 ziemstw podług dawniejszych księstw i wolnych włości stanowych. W dawnych czasach, składał się Szląsk z 16tu księstw, a to były: w górnym Szląsku: Opole, Nissa, Racibórz, Cieszyn, Opawa, Karniów; w dolnym zaś 10 następujących: Wrocław, Brzeg, Lignica, Świdnica, Jawór, Ziembitze, Głogów, Oleśnica, Wołów i Żagan, obecnie tylko z imion swych za posadę dla ziemstw istniejące. Wolnych stanowych włości liczy się w Szląsku także 16, mianowicie: Straburek, Karolát, Bytóm, Pszczyna (z tytułem księstw) Syców, Mielieza, Bytóm w górnym Szląsku, Goszcz, Mużaków, Kynast, Fürstenstein (wolne włości większe, czyli pierwszego rzędu); Wodzisław, Sulów, Nowy zamek (Neu-

schloss), Frejno i Ziembico-Franksztyn, (mniejsze wolne włości).

13. Monarchia, Naczelnictwo wyższe i Regencye.

Prowincya Szląsk jest częścią Państwa czyli królestwa Pruskiego, które się na ośm Prowincyi dzieli, któremi ośm Prezydentów naczelnych zarządza. Prowincye te są: Szląsk, Wielkie księstwo Poznańskie, Prusy, Pomorze (Pomerania), Brandenburg, Saxonia, Westfalia i Prowincya Nadreńska. Powierzchnia ich czyni 50,59 mil kwadrat., liczba mieszkańców dochodzi 15 milionów. Prowincye te podzielone są: na 25 obwodów regencyjnych i na 326 powiatów.

Najwyższym rzadcą kraju jest król, na ten czas Fryderyk Wilhelm IV. od 7. Czerwca r. 1840 na tronie siedzący. Zastępcą króla i ministrów w każdej Prowincyi jest Prezydent naczelny. Stanowi tenże osobę najwyższą Prowincyi, pośredek powszechnie zjednoczający, władzę najwyższą wykonawczą, dozór mającą i radę czyniącą. Jemu podlegają Prezydenci naczelni Regencyjni. Regencye są właściwemi, powszechnie zarządzającemi władzami w Prowincyach a zwłaszcza w powierzonych im obwodach. Prezydent naczelny jest środkiem zarządzenia; rozkazuje on pojedynczym członkom Regencyjnym ich czynności i jest za całkowitą administracją odpowiedzialnym. Wrocław jest regencyą Naczelnictwa najwyższego w Szląsku.

14. Zawiadowanie sprawiedliwości.

Wola króla jest, aby sprawiedliwość i zabezpieczenie dla każdego obywatela w kraju panowało, dla tego są wszędzie sądy ustanowione. Niemal w wszystkich Prowincyach państwa Pruskiego jest

prawo powszechne (Landrecht, w języku niemieckim pisane) i ordynacya sądowa, (Gerichts-Ordnung) za księgi prawne poważane. Władza sprawiedliwości rozstrzyga nad tem: co moje a co twoje; w sprawach sprzecznych, spadkobierczych i innych. Do zawiadywania praw są sądy ziemsko-miejskie, miejskie i patrymonialne, po większej części dla gmin wiejskich. Każda Prowincya ma kilka sądów wyższych, którym sądy mniejsze podlegają, pod imieniem sądów nadziemińskich (Ober-Landes-Gerichte) których w całym państwie jest dwadzieścia. Te zaś złożone są z Prezydenta naczelnego, z radców, asesorów, referendarzy i auskultatorów. Jeżeli kto mieni, że się przy wyroku sądu niższego uspokoić niemoże, wtedy wolno mu do sądu wyższego apelować. Nad sądem wyższym stoi jeszcze, jako urząd najwyższy, trybunał tajemny w Berlinie w sprawach ważnych sądowych wyrok ostatni czyniący. Urzędy sądowe są oraz zawiadowcami spraw sierocych, w obwodach swoich. Zastępują one sieroty od nieprawości, są zachowawcami ich majątku aż do ich pełnoletności. Starają się one także prawnem postępowaniem w sądzie o obelgi, aby żaden obywatel krajowy, bądź też i obcy, nie był słowem lub gwałtownie skrzywdzony. Jeżeli kto drugiego słowem lub technicem się jego osoby znieważy, bywa podług prawa ukarany. Zbrodniarze podpadają karom kryminalnym. Umysłne zabójstwo bywa skazaniem na śmierć, kradzież, oszukaństwo i tym podobne przewinienia, ciężkimi więzieniem ukarane.

Ponieważ partye, (osoby w sporze sądowym przeciw sobie stojące) rzadko kiedy w stanie są, sprawy swojej prawnej przed sądami bronić, są więc mężowie z prawami obeznani, prawnicy (patronowie, kommissarze prawni) ustanowieni, którzy za zapłatą, jako im jest wyznaczona, sądy za innych prowadzą. Dla zawiadywania publicznego po-

koju i bezpieczeństwo, jak się wyżej nadmienilo, są wszędzie władze policyjne, ustanowione, których czynności, sołtysi, Kommissarze okręgowi, Magistraty, Dyrekeye i Prefektury policyjne (Prezydye) odbywają.

Sądów nadziemińskich mamy w Szląsku 3, mianowicie: w Wielkim Głogowie, w Wrocławiu i w Raciborzu, których obwody nie zupełnie na obwody regencyjne się rozciągają.

15. L u d n o ś ć.

Szląsko należało pierwotnie do Polski; później miało własne książęta. Te zaś po jednemu odrywały się od ciała narodu Polskiego, aż nakoniec stały się zupełnie hołdowniczemi królów Czeskich a następnie, gdy korona Czeska w dom Austriacki weszła, temuż podległemi. Po wygaśnięciu książąt Szląskich, dom Austriacki panował w temże kraju samowładnie. Od roku 1740 należy Szląsk, wyjąwszy części południowe przy państwie Austriackiem pozostałe i powiat Świebodziński jako też okolice Krosna do Brandemburżyi wcielone do Państwa Pruskiego. Mieszkańcy kraju tego mieli dzieje różnej czyli odosobniającej kolei, są też przeto w mowie, obyczajach i charakterze różniącemi się od siebie. Zaczem w Łużacyi językiem niemieckim i wendeńskim mówią, należymy wreszcie Szląska, oprócz kilka dyalektów niemieckich, język czeski, morawski a w Szląsku górnym, język polski, przewagę trzymający. Według pokolenia dzielą się mieszkańcy na Niemców, Słowianów i żydów. Niemcy stanowią ludność przemagającą, do nich zbliżają się Słowianie, żydzi zaś czynią liczbę daleko mniejszą. Co do różności wyznań religijnych, dzielą się mieszkańcy na chrześcian katolickich (1½ miliona), chrześcian ewangelickich (1¼ miliona) i blisko

30,000 żydów. W górnym Szląsku i w hrabstwie Kladzkim jest religia katolicka przeważającą, za to w powiatach: Brzega, Oleśnice, Strzelina, Niemcza i Górowa, mało się katolików znajduje. Do mieszkańców bywają, jako sekty osobnej, Harnhutowie i Huzyci policzeni. Pierwsi są w gminach swych braterskich w Nizkach, Gnadenberg, Neusalz, Gnadenfrej i Gnadenfeld; drudzy: w powiecie Strzelńskim, Opolskim i w hrabstwie Kladzkim. Zaludnienie jest bardzo nierówne. Zaczem powiaty górzyste: Reichenbach i Waldenburg, przeludnionemi nazywać można, mamy w Łużacy i w górnym Szląsku powiaty, w porównaniu do ich rozległości, małoлюдne. W powiecie Reichenbach żyje 7000 ludzi na jednej mili kwadratowej, zaczem w powiecie Rothenburg i Wojerezy tylko 4750 na milę kwadrat. wychodzi. W powiecie Głupezyckim, Niskim, Brzeskim, Wrocławskim, Lignickim i Głogowskim, jest ludność średnia, blisko do 5000 na mili kwadratowej.

10. Przemysł i handel

Gdyżemy już mieszkańców prowincyi naszej poznali, przejdziemy do sposobów ich zatrudnienia i uczynimy rzut oka najprzód na stan zarobku przemysłowego.

Rzemiosła i handel były dawniej bardzo ograniczone, Cechy i zgrómadzenia, ścieśniały wzrost ich, ażo im roku 1810 powszechna wolność nadaną była. Od czasu tego zaczyna się stan kwitnący i wzniesienie powszechne wolności przemysłu w ojbczyźnie naszej, która w tem względzie wszystkie inne prowincye w państwie Pruskiem przewyższa, prowincyą Nadreńską wyjąwszy, gdzie się przemysł do stopnia najwyższego posunął.

Sukna i inne wełniane towary, wyrabiają w Grinbergu. Fabryki perkalików (kartunów) idą w zawód z wszystkimi w Niemczech tegoż ga-

tnku. Płóciennictwo Szląskie słynie i w krajach zamorskich, a było w czasach niebardzo dawnych, jeszcze sławniejszem. Fabryki wyrobów bawełnianych tak się podniosły, że je tylko Saxonskie przechodzą. Damast i obrusy robią także w powiatach naszych górzystych. Prócz tego istnieją w znacznej ilości fabryki inne, jako to: papiernie, tabaki, rafinerie cukru, żelazne, cynkowe i młyny amerykańskie.

Rzemiosła rozkrzewiają się wszędzie, meble stolarskie wywożą nawet do Austrii i Turcyi, a wyroby kołodziej Wrocławskich, Franksztyńskich i Krapkowiekich, dostarczają powozów do Polski i w inne kraje. Dzielność ta fabryk i rękodziel pomnaża handel wewnątrz kraju i za granicą, atoli już nie jest tak kwitającym, jak niegdyś był. Handel ułatwia się przez wiele dróg kunsztowych (żwirowych) i kolei żelaznych. Wspiera go też i Odra, lubo czasem bardzo płytka, spławianiem produktów górnożytych, zboża, drzewa i towarów kolonialnych. Sławnym jest daleko i szeroko jarmark na wełnę w Wrocławiu. Niemniej znanemi są jarmarki na len, przedzę, płótno i zboże, handel żelaza, cynku, i węgla kamiennego, w kraje ościenne. Handel spedycyjny (odsyłający) i transytowy, (przechodzący) do kraju wolnego okręgu Krakowskiego, do Austrii, Multan (Moldawii) i innych państw, także dożył jest znakomity.

17. Duchowieństwo i stan uczący.

W Szląsku naszym są katolicy, wyjąwszy małą ich liczbę, pod dozorem księcia Biskupa Wrocławskiego; reszta katolików w hrabstwie Kladzkiem, i w powiecie Głupczyckim, stoi pod Arcybiskupem Pragskim i Olomneckim. Wyznanie Ewangelicko-Luterskie zależy od wyższego Konsystarza, połączonego z Regencyą w Wrocławiu.

Kościół i szkoła, dwa środki wykształcenia duchownego, uwieńczają także ojczyznę naszą. Spółem celiują do tego, aby niebu i krajowi członki godno przysposobić. Duchowne wykształcenie Szlązaków odznacza się chwalebnie w porównaniu i innemi niektórymi Prowincjami i bywa przez szkoły wyższe i niższe ulepszone i nadzwyczajnie pomnażane. Na czele uczonych zakładów stoi Uniwersytet Wrocławski, w którym się Studenci na księży, sędziów, lekarzy i Professorów wykształcają. Po nim następują Gimnazye, których Szląsko 20 liczy, w których się młodzież naukom poświęca, środki, dla przysposobienia się do nauk wyższych. Gimnazyów jest 42 ewangel. 8 katolickich. Gimnazye ewangel. są: w Wrocławiu 3, po jednej w Oleśnicy, Świdnicy, Lignicy, Hirszburgu, Głogowie, w Lubianach, Zgórzelcu, Brzegu, Raciborzu; katolickie znajdują się: w Głuchezycach, Gliwicach, Opolu, Nissie, Kłodzku, Wrocławiu, w Głogowie i Żeganiu. Wyższe miejskie i realne szkoły tam i tam się już otwierają; obecnie mają takowe: Wrocław, Nissa, Landshut i Zgórzelce. Oprócz tego są w wszystkich miastach i po wsiach szkoły elementarne, których Szląsko 3700, nauczycieli do nich należących 4000 liczy. O edukacyą jest przeto dostateczna staranność; 4 Seminarje, 2 ewang. w Wrocławiu i Bolesławiu, 2 katol. w Wrocławiu i Głogówku, starają się o wykształcenie zdolnych nauczycieli elementarnych. Mimo tego ma Szląsk jedną szkołę rycerską w Lignicy, jedną sztukę i budownictwa w Wrocławiu, dom kadetów w Dobrem polu, (Wahlstatt) Instytut dla cyrulików w Wrocławiu, Instytutu akuszerów w Wrocławiu, Opolu i w Głogowie. Jako Instytutu osobliwsze nadmienię jeszcze należy: Instytut ociemniałych w Wrocławiu, głuchoniemych w Wrocławiu, Raciborzu i Lignicy; szkoły rzemieślnicze i niedzielne, tudzież i domy sierót.

18. Stan żołnierski.

Oprócz stanu przemysłowego i nauczającego jest część wielka męskiej ludności ojczyzny naszej dla utrzymania pokoju zewnętrznego, dla porządku w czasie pokoju, dla obrony własnego ogniska i praw nam przyrodzonych przeciw nieprzyjacieliom ościennym, przeznaczone. Doznajemy już tak długiego nieprzerwanego pokoju, mimo tego musimy w przypadku wojny być uzbrojeni, co też jest zamiarem najgłówniejszym monarchii naszej, w całej Europie wsławionej. Każdy młodzieniec, zdrowe członki mając i na siłach duszy zdatny, bez względu na stan i wyznanie religijne, jest do służby wojskowej obowiązany. Stan nasz żołnierski ma powszechno poznanowanie. Obok synów najznakomitszych urzędników i szlachty, widzieć się często daje w szeregach wojska, synów najuboższych rodziców. W wojsku stałem, czyli liniowem, jest każdy obowiązany przez 6 lat służyć; atoli przy konnicy w przeciągu 3 a przy piechocie w dwóch tylko latach służba się odbywa. Na to miast należą do czasu pięcioletniego żołnierzo do rezerwy wojskowej i mogą się trudnić pracą stanu swego. Wojaacy, którzy do rezerwy należą, bywają do swych pułków (regimentów) rachowani, aby ich w czasie potrzeby, znów powołać można. Po upływie czasu tego należy żołnierstwo do krajobrońców (Landwehr) pierwszego wezwania. Ogółem Landwera jest wojskiem, którego mężczyźni po nabytej sposobności w działaniu bronią, za pozwoleniem, do rolnictwa lub innych zatrudnień obywatelskich, powracają; które zaś jednak, w przypadku wojny, kwiat i niży jądru wojska Pruskiego przedstawiać powinno. Do oddziału tego należy każdy mężczyzna aż do swojego 32 roku a w tedy przechodzi do Landwery drugiego wezwania, czyli ruszenia, aby w czasie wielkiego uciesnienia, jeszcze bronią

ojczyznę zastawiał. Na taki sposób każdy dla ojczyzny lat 20 służyć musi. Oddział pierwszy ma mustrować, czyli ćwiczenia swoje 14 dniowo, aże do czterechtygodniowe, aby się służby wojskowej nie-oduczył.

Cała Armia składa się z trojakiego gatunku żołnierzy: z piechoty, czyli infanteryi, z jazdy, czyli kawaleryi; z armatowych, czyli artyleryi. Piechota podzielona jest na regimenta, każdy regiment na bataliony, batalion na kompanie; jazda zaś na regimenta, szwadrony i kompanie. Piechota zawiera w sobie Grenadyerów, Muskieterów, czyli ciężką, i Fizyllerów, czyli lekką infanteryą; jazda Kirassyerów, czyli ciężką i Huzarów, czyli lekką kawaleryą, do której i Ułani należą. Do wojska należą także inżynierowie, minierowie; gwardya piechotna i konna; gwardya jeźdźców (łowców); gwardya strzelców; także bataliony weteranów i inwalidów.

W Państwie Pruskiem jest 26 fortec, z których w Szląsku: Nissa, Kladzko, Srebrna góra i Świdnica za twierdze pograniczne, Koźle i W. Głogów, za twierdze Nadodrzańskie poczytane bywają. — Oprócz tych trzech stanów jest jeszcze w Szląsku stan szlachty, wsi i większe państwa posiadające.

19. P o d a t k i.

Jakośmy już z oddziałów 13, 14, 17. i 18. wi-
dzieli, rząd musi dla własnej potrzeby i dla dobra
naszego, znaczną ilość urzędników regencyjnych,
sądowych i wojskowych, duchownych i nauczycieli
utrzymywać. Wydatek najznaczniejszy musi rząd
dla wojska stałego czynić. Do wszystkich tych
rozechodów musi każdy obywatel krajowi czastkę
swoją dawać. Dla tego też piśmo święte mówi:
„Dawajcie Cesarzowi, co jest Cesarz, a
Bogu, co Bogu należy!“ Kto pod opieką

prawa krajowego zostaje, musi też naturalnie dla utrzymania jego osłony potrzebne składać. W porównaniu do innych krajów, są podatki w ojczyźnie naszej bardzo umiarkowane. Zaczem w Francyi na każdego obywatela rocznie blisko 8 talarów, w Anglii niemal 21 talarów wypada, my tylko do 3½ talara płacimy.

Podatki, które do skarhu rządowego wpływają, dzielą się na pobór od gruntów, u nas dawką zwany, od sposobu zarobków (Gewerbe-Steuer); i na pobór klasy, (w miastach większych akcyzje) a te nazywają się podatkami zwyczajnymi. — Oprócz tego mamy jeszcze podatki nadzwyczajne, czyli bezpośrednio, jako to: cła od dróg i towarów zagranicznych, dochód ze soli, cęplów portoryl pocztowej i. t. p. Oprócz tych podatków dla potrzeb krajowych, mamy jeszcze podatki kommunalne, które każdy gmin wiejski i każde miasto dla urzędników swoich, na budowę publiczno, na utrzymywanie dróg, mostów, studni, oświetlanie i wsparcie ubogich i. t. d. obraca.

D o d a t e k.

20. Śląsk Austriacki.

W stronie południowoschodowej od Śląska Pruskiego, jest Austriacki położony, którego rozległość, ciągnąc się od południa na północ, mil 7, od zachodu ku wschodowi mil 23 wynosi. Część ta graniczy z Węgrami, na zachód z Morawą, na północ z Śląskiem Pruskim.

Śląsk Austriacki dzieli się na dwie główne części, mianowicie: 1. Opawski, 2. Gieszyński okręg, rachując do niego części w nim się znajdujące, właściwie do Morawy należące. Powierzchnia jego wynosi 119 mil kwadratowych, na której się 400,000 ludności znajduje. Kraj ten ma mało równin.

miejscami bardzo jest górzysty i napoludnie, od 600 aż do 5000 wysokości. Nachodzimy tam od wschodu Beszkidy, do Karpatów należące, a od zachodu góry Szląsko-Morawskie, obfitujące w wody i gęste lasy. Rzeki w kraju tym są: Odra, Wisła i do nich spływające: Biała, Olsza, Ostrawica. Dla bliskości Karpatów, powietrze jest chłodne, lecz czyste i zdrowe. Kraj jest nader urodzajny i obfituje szczególnie w zboże, warzywa i owoce ogrodowe. W górach udaje się len dobry. Chodowanie bydła, zwłaszcza w dworach pańskich, dosyć się pomyślnie udaje, mimo tego, jest wiele owiec merynosów. Pszczoły pilnie chowają. W lasach jest mnogo dzikiego zwierza. Do produktów górnictwa należy żelazo, ołów, węgle kamienne i wityrol.

Przemysł jest znaczny. Mieszkańcy wyrabiają: płótna, damast, nici, sukna i towary żelazne i drewniane i. t. d.

Mieszkańcy księstw Karniowa i Opawy są Niemcy, w Cieszyńskim, po większej części Słowianie.

I. Opis księstwa Opawskiego.

Księstwo Opawskie. Wspomnienia godne miejsca w niem są:

Opawa, (Troppau) miasto stołeczne tegoż księstwa, między rzekami Opa i Mohe, od Wiednia mil 32 od Wrocławia 23, ma piękne ulice, porządne domy i kościoły okazałe, przeszło 10,000 mieszk. i jest siedziskiem Cesarzkiego Amtu cyrkulowego i wyższego Kommissaryatu policyjnego. Jest tu 4 klasztor Minorytów, 1 gimnazjum katolickie, teatr piękny i kilka dobroczynnych instytucyj, także zamek ozdobny z ogrodem księcia Lichtenstein. Handel kwitnący: winem, sukniem, płótnem i przędzą:—Wagstadt, nad rzeczką Waga, 4000 mieszk. a pomiedzy niemi wielu sukienników; zamek, szpital. — Odra, nad rzeką tegoż imienia 2600 mieszk., trudniących się sukiennictwem i ogrodnictwem. Fun-

dawca dla mieszczan ubogich i dzieci szkolnych. — Wsi: Gross-Herrlitz, 200 mieszk., zamek z ogrodem angielskim. Ebersdorf, bielnik, wylóm lupku dachowego, źródło mineralne, handel przędzą i warzywem. Seitendorf, owoce ogrodowe, ruda. — Mele, 1200 mieszk., pszczelnictwo i handel drzewem. — Johannisbrunn, kąpiele, nad rzekę Mora.

II. Opis księstwa Karniowskiego.

Księstwo to, należące księżciu Lichtenstein, dzieli się na część Pruską i część Austryacką. Miejsca, znaczniejsze w temże są: Karniów, (Jägerndorf) miasto główne księstwa tegoż imienia, leży w okolicy przyjemnej nad Opą, tylko pół mili od granicy Pruskiej i jest regularnie zabudowane, ma 5000 mieszk., zamek książęcy, kościół farny katolicki, i klasztor Minorytów, komorę celną graniczną, papiernię. W bliskości Burgberg, miejsce słynące odpustami. — Benitz, miasto górnicze, 2200 mieszk., kopalnię srebra i rudy żelaznej, rękodziela przedziwa i płócien. — Lichten, kopalnie srebra i ołowiu, źródło wody kwaśnej.

III. Księstwo Nisskie, (części Austryackiej) jest częścią północno-zachodnią Szląska Austriackiego, obejmuje powierzchnię mil kwadratowych blisko 45, mające 50,000 mieszkańców pod rządem Biskupa Wrocławskiego. — Jauernik, 2000 mieszk. — Zamek przyległy na górze wysokiej, Johannisberg, z kądem widok nader zachwycający. — Frejwaldau, nad Biłą, 2100 mieszk., gdzie płóciennictwo i piękne bielniki. — Cukmantel, 3000 mieszk., z fabrykami płócien i bielnikami. — Biała woda, (Weisswasser) miejsce z jarmarkami i odpustami. W wsi Grefenberg, kąpiele sławne Priznica.

IV. Włość mniejsza stanowa Freudenthal, obejmująca 3 miasta i wsi 20, należące do zakonu rycerzy niemieckich. Freudenthal, 3000 mieszk., rezydencja wielkiego mistrza zakonu niemieckiego, z pięknym kościołem. Chodują tutaj wiele lnu i konopi, tudzież robią płótna. W okolicy są ważne fabryki żelazne. — Hinnewieder,

1200 mie-zk., z kąpielami. — Wirbenthal, miasto górnicze, 1300 mieszk. — Mala Mora, 1200 mieszkańców.

V. Włość mniejsza stanowa Olbersdorf, dwie mile długa i 1 milę szeroka, obejmująca wsi 11 i miasteczko Olbersdorf z 700 mieszkańcami.

VI. Osobłoga, (Hotzenplotz) okręg Morawski, do Biskupa Otomunieckiego należąca, ze siedmiu wsiami i miastem Osobłoga, mającemi 2500 mieszk., a pomiędzy niemi wiele żydów. Handel winem.

Opis księstwa Cieszyńskiego.

1. Właściwe księstwo Cieszyńskie, książęciu Karolowi Austryackiemu należące, składa się z 4 miast i 202 wsi, mające 100.000 ludności. Cieszyn, (Teschen) miasto stołeczne księstwa i powiatu, 6000 mieszk., nad rzeką Olszą, 29 mil od Wrocl. 42 mil od Wiednia, jest dobrze zabudowane, ma zamek książęcy, dom stanów, amt powiatowy, z klasztorami braci miłosiernych i Elizabethanek, 4 kości. ewang., ginnaz, katolickie i ewangelickie, szkoły normalne (wzorowe) szpital wojskowy, fabrykę strzelby ręcznej, sukien, handel win i t. d. — Jąbłonków, nad Olszą, 4760 mieszk., gdzie o milę zład jest ważne przejście do Węgier przez góry Karpaty. — Strumień, (Schwarzwasser) miasteczko nad Wisłą, niedaleko od jej źródeł. — Wies Ustron, wielkie fabryki żelaza.

2. Księstwo Bielskie, należące do księcia Suko-wskiego, ma przeszło 20.000 ludności, Niemców i Polaków a pomiędzy niemi wiele ewangelików, 1 miasto i wsi 21. Bielsk, (Bielitz) 5000 mieszk., miasto główne tegoż księstwa, mające: zamek książęcy z ogrodem, skład główny soli z Wieliczki dla Morawy i Śląska sprowadzanej, bibliotekę publiczną, fabryki sukien i płócien, także handel znaczny, zwłaszcza, że jest tylko mostem przez rzeczkę graniczną Białą, od Galicji i miasta Biała odłączone.

3. Państwo mniejsze stanowe Freistadt z 7 wsiami i miastem tegoż imienia, nad rzeką Olszą, mające 1600 mieszkańców, po większej części tkaczy i garbarzy, nie daleko wielkiej drogi z Wiednia do Krakowa; zamek z ogrodem angielskim.

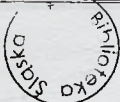
4. Państwo mniejsze stanowe Frydek, (Friedek) nad granicą Węgierską, mające 20.000 ludności w 23 wsiach i w mieście Friedek, nad rzeką Ostrawicą, 3000 mieszk.

5. Państwo tegoż rzędu Deutsch Leuthen.

6. Także Bogumin (Oderberg). Miasto tegoż imienia, Odą od Śląska pruskiego odłączone, ma 1000 mieszk.

7. Państwo takoweż Reichwalde.

8. Państwo Rój.





Biblioteka Śląska w Katowicach

Id: 0030000922368



II 995597

+ *ucyfka*

SL